

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra historie

Olomouc 2019

Bakalářská diplomová práce

Vývoj obrazu tzv. třetí Československé republiky v učebnicích dějepisu

The Image Development of The Third Czechoslovak Republic in History

Schoolbooks

Vypracoval: Bc. Ondřej Malíšek

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Poděkování

Chtěl bych poděkovat vedoucí mé bakalářské práce, docentce Prchal Pavlíčkové, za trpělivost, pomoc a všechny rady, jimiž přispěla. Dále bych chtěl poděkovat Kateřině Nečacké za poskytnuté učebnice, a své rodině, přátelům a kolegům za veškerou podporu a pomoc, které se mi od nich dostalo.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou bakalářskou práci vypracoval samostatně na základě literatury a dalších zdrojů uvedených v závěru práce. Počet znaků v práci včetně mezer je 109 578.

V Olomouci dne

.....

Ondřej Malíšek

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je postihnout vývoj obrazu poválečného Československa, jak byl prezentován ve školní výuce. Vzhledem k úzkému časovému záběru (1945 – 1948), se práce věnuje jak dějepisu na základních školách, tak středoškolským učebnicím, a to publikacím z období let 1950 – 1989 i výběru novějších učebnic, což by mělo umožnit zachycení toho, jak se proměňoval narativ tzv. třetí republiky v oficiálním „předlistopadovém“ pohledu i jeho různé „polistopadové“ interpretace. Práce si všímá toho, jak byla vykreslována tehdejší vnitropolitická situace, jakým tématům byla přikládána pozornost, a které osobnosti veřejného a politického života byly chápány jako pozitivní či negativní, jaká role byla připisována světovým velmocím atd.

Klíčová slova

Analýza učebnic, třetí republika, Československo 1945 – 1948, učebnice pro střední školy, učebnice pro základní školy, dějepis

Abstract

This bachelor thesis is trying to describe the image of post-war Czechoslovakia as it has been presented in schools. Because of short time span (1945 – 1948) it is paying attention to both, textbooks for elementary schools as well as for secondary education, from publications of 1950 – 1989 era to selection of modern schoolbooks. This should allow us to depict the transformations of the Third Republic narrative as in official “pre-November” view (i. e. before Velvet revolution 1989) as in all its “post-November” reinterpretations. The thesis focuses on how the internal political situation has been described, what topics were considered important, which publicly known persons and politicians were thought to be positive or negative, what was the role of world powers according to schoolbooks etc.

Key words

Textbooks analysis, the Third Republic, Czechoslovakia 1945 – 1948, secondary schools textbooks, elementary schools textbooks, history (school subject)

Obsah

Úvod	1
1. „Třetí“ Československá republika (1945 – 1948)	3
1.1. Mezinárodní situace.....	3
1.2. Společenský vývoj po válce	6
1.3. Domácí politika ČSR.....	9
1.4. Únorový převrat.....	11
2. Metodologie	13
2.1. Cíle práce a výzkumné otázky	13
2.2. Stav zpracování.....	13
2.3. Analyzované učebnice	16
3. Analýza: Obraz tzv. třetí republiky v učebnicích dějepisu	28
3.1. První učebnice a sovětský model školství (1950 – 1960)	28
3.2. Mezi <i>Zákonem o soustavě výchovy a vzdělání</i> a zrušením 9. tříd (1960 – 1978).....	30
3.3. Normalizace a uvolnění (1978 – 1989)	34
3.4. Polistopadové období (1989 – 2007).....	40
3.5. Rámcové vzdělávací programy (2007 – současnost)	45
4. Závěr: Proměny obrazu tzv. třetí republiky	51
5. Literatura	54
5.1. Analyzované učebnice	56
5.2. Prameny	57
5.3. Internetové zdroje	58

Úvod

Období tzv. třetí republiky je v dějinách 20. století érou stojící ve stínu dvou velkých historických událostí – druhé světové války a nástupu komunistického režimu v ČSR. O jeho významu však svědčí i pozornost, kterou mu věnovali autoři prakticky již od únorových událostí v roce 1948. Tato bakalářská práce se snaží pochytit jeden málo zkoumaný aspekt – jaký obraz si o době mezi válkou a nástupem KSČ k moci mohli učinit žáci a studenti v hodinách dějepisu na základních a středních školách. Učebnice, které k tomu účelu budeme analyzovat, jsou specifické tím, že prostřednictvím školní výuky se aktivně podílely a podílejí na formování obecného názoru obyvatel a jejich historického povědomí (na rozdíl od např. metodických pokynů vydávaných ministerstvem nebo odborných publikací). I z toho důvodu je třeba na ně pohlížet ne jen jako na učební pomůcky, ale jako na prameny zachycující dobovou ideologii a oficiální pohled na události dějin, ať již před rokem 1989 nebo po něm – se všemi úmyslnými i neúmyslnými zásahy, zjednodušeními a propagandistickými prvky.

Cílem práce bude popsat postupnou proměnu obrazu tzv. třetí republiky (tj. období 1945 – 1948) od roku 1950, kdy se toto téma v osnovách poprvé objevilo, až po současnost. Při přípravě analýzy jsme si položili několik základních otázek. Hlavní otázkou je: *Jak se měnil obraz tzv. třetí republiky v období komunistického režimu a po roce 1989? Z ní pak můžeme odvodit další dílčí otázky, rozdělené do dvou hlavní okruhů:*

1) *Jak učebnice prezentovaly oficiální ideologický obraz před rokem 1989? (tj.: Která témata, osobnosti, události apod. byla považována za důležitá? Která témata, osobnosti, události apod. byla naopak opomíjena? Jak se do učebnic promítly změny školského systému v době komunistického režimu (změny v organizaci škol, nové osnovy, Pražské jaro, normalizace apod.)?*

2) *Jak učebnice prezentují tzv. třetí republiku po roce 1989? (tj.: Jaké ideologické prvky můžeme v polistopadových učebnicích nalézt? Která témata, osobnosti, události apod. jsou považována za důležitá? Která témata, osobnosti, události apod. jsou naopak opomíjena? Jak se do učebnic promítlo zavedení Rámcových vzdělávacích programů?)*

Jak vyplývá z těchto otázek, naše pozornost se nebude omezovat jen na samotný text učebnic, stejně důležitý je také kontext jejich vzniku, obzvlášť vzhledem k intencionálnímu charakteru výuky, která vždy již ze své podstaty má působit na myšlení žáků. I proto se okrajově zmíníme také o didaktických rozměrech učebnic – právě ty rozhodují o tom, nakolik budou informace podávané učebnicemi přijaty cílovým publikem, nakolik se s nimi

žáci ztotožní a co vlastně je cílem výuky jako takové (např. předání faktických informací, nepřímé předání jistého postoje ke světu apod.). Považujeme tento pohled za neméně významný, jelikož teprve na jeho základě můžeme skutečně posuzovat, nakolik jsou učebnice „ideologické“ a jaká ideologie je pro společnost v dané době určující.

Za výchozí budeme považovat současný stav bádání o poválečných letech, jak jej zpracovali ve svých monografiích a studiích např. Karel Kaplan, Jiří Kocian, Jan Kalous a další. Za povšimnutí jistě stojí i vzpomínky přímých účastníků událostí, jakými byl Edvard Beneš, Hubert Ripka nebo Petr Zenkl. Ačkoli se největší pozornost obvykle věnuje samotnému únorovému převratu, pokusíme se charakterizovat i celkový hospodářský a společenský vývoj, který byl nedílnou součástí proměn československé společnosti. Z něj vycházel nový politický systém poválečné ČSR i postupný rozklad demokratického zřízení, jehož vrcholem byl únor roku 1948. Nepůjde nám však o komplexní systematickou práci o tomto období, výsledky moderních výzkumů nám poslouží jen jako referenční bod k hodnocení zkoumaných učebnic.

Tato charakteristika období bude náplní první kapitoly bakalářské práce, v níž postupně rozebereme mezinárodní situaci po druhé světové válce, tj. postavení Československa na světové scéně, vztahy se sousedními státy a s velmocemi, dále domácí politiku ČSR, společenský vývoj, především v hospodářské oblasti, která výrazně rezonovala v tehdejší společnosti, a konečně samotný únorový převrat, který ve většině učebnic tvoří taktéž samostatnou kapitolu. Všimnout si přitom budeme zejména postavení KSČ a příčin selhání demokratické opozice – obojí je významným tématem učební látky ve školách.

Druhá kapitola bude metodologická a budeme se v ní věnovat stavu zpracování problematiky v literatuře a krátkému přiblížení zkoumaných publikací. Ve třetí kapitole pak budeme podrobně prezentovat výsledky analýzy jednotlivých učebnic. Pro potřeby výzkumu budou učebnice rozděleny po jednotlivých obdobích do pěti skupin: 1950 – 1960, 1960 – 1979, 1979 – 1989, 1989 – 2007 a 2007 – současnost. Pro období komunistického režimu budeme analyzovat všechny v té době používané učebnice, protože ty byly vydávány centrálně a normativně pro všechny školy bez rozdílu. V částech věnovaných učebnicím vydávaným po roce 1989 jsme pak nuceni provést užší výběr, vzhledem k rozmanitější nabídce na trhu. Systematičtější srovnání všech sledovaných období přineseme v závěru bakalářské práce, kde se pokusíme načrtnout postupný vývoj obrazu tzv. třetí republiky a jeho proměnu po sametové revoluci.

1. „Třetí“ Československá republika (1945 – 1948)

Relativně krátký čas mezi květnem roku 1945 a únorem 1948 je již tradičně označován jako doba tzv. třetí Československé republiky. Po „první“ předválečné republice (1918 – 1938) a krátce existující „druhé“ republice, která byla výsledkem německého záboru pohraničí (1938 – 1939) je poválečné Československo často vnímáno jako poslední dozvuk masarykovské tradice, která byla definitivně přerušena únorovým převratem.

Období, o němž budeme pojednávat, ohraničovaly časově dvě důležité události. První z nich byl konec druhé světové války. Konflikt významně ovlivnil další podobu československé i celoevropské společnosti, vedl k rozsáhlým změnám politickým, hospodářským, kulturním, ale i etnickým. Válka samotná i přesuny obyvatel po jejím konci předurčily podobu kontinentu na dalších čtyřicet let a v některých ohledech až do současnosti. Druhým bodem, ohraničujícím existenci tzv. třetí republiky pak byl únorový převrat a mocenský nástup KSČ, připravovaný dlouhodobou politickou aktivitou strany již během válečných let. Převrat znamenal konečné připoutání Československa k bloku států kolem SSSR a zcela proměnil domácí politické klima, z něhož byly odstraněny všechny reálné prvky demokracie, včetně dodržování občanských a lidských práv.

V následujících podkapitolách nám nepůjde o detailní popis všech aspektů poválečného vývoje, spíše pro potřeby další analýzy chceme stručně charakterizovat toto období a nejdůležitější procesy a proměny, které utvářely tzv. třetí republiku a vedly k jejímu konci.

1.1. Mezinárodní situace

Druhá světová válka vnesla do mezinárodních vztahů zásadní změny. Především došlo k ústupu tradičních velmocí, především Velké Británie a Francie, ale i Německa nebo Itálie. Na jejich místo se vyhouply nové světové mocnosti určující další podobu světa – Spojené státy americké a Svaz sovětských socialistických republik. Jejich cesta k hegemonii v rámci dvou sfér vlivu začala už během války u protinacistické koalice čtyř mocností (Británie, Francie, USA, SSSR), v níž Američané a Sověti tvořili hlavní vojenskou sílu. Britské impérium jim dokázalo sekundovat především díky koloniálnímu zázemí a z pozice státu, který nesl hlavní tíhu bojů na začátku války. Jinak však byla vojenská dominance USA na západě a SSSR na východě nezpochybnitelná, především pro novinku na poli vojenské techniky – jaderným zbraním.¹

---

¹Kaplan, Karel: *Československo v poválečné Evropě*, Praha: Karolinum, 2004, str. 10-13; Service, Robert: *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*, Praha: Argo: Academia, 2009, str. 197-207.

Hospodářská síla nových velmocí byla taktéž nezanedbatelná. Americký průmysl zůstal válkou v podstatě nedotknutý. Zato britská a francouzská průmyslová centra byla z velké části zničená a jen s pomocí Marshallova plánu se dařilo výrobu v těchto zemích obnovit.² Zdaleka nejhorší však byla válka pro další tradiční evropskou velmoc, Německo. To, rozdělené na okupační zóny, se proměnilo na Spojenci hlídáný stát, který se jen obtížně vzpamatovával z totální porážky utrpěné během světového konfliktu. S ústupem Německa z mocenské pozice se také prakticky vytrácí pojem „střední Evropy“ jako svébytného regionu, čímž se usnadňovalo dělení světa na Východ a Západ.³

Za těchto podmínek bylo přirozené, že se kolem vítězných států začaly formovat okruhy spojenců, spoléhajících na jejich ochranu a ekonomickou pomoc. Především zezáчатку byly klíčovým faktorem obavy z Německa coby možného agresora v budoucí válce.⁴ Zajištění demokratického a neškodného německého státu se stalo hlavním cílem poválečných konferencí a zásahů do vnitřního uspořádání země. Tak se na západě postupně prosadil model pluralitní liberální demokracie, zatímco v sovětské okupační zóně byl vývoj směřován k „lidové demokracii“ s vůdčí pozicí komunistické strany.⁵

Zlomem ve vztahu k Německu se stala mírová konference v Paříži v roce 1946. Zde byly postupně uzavírány smlouvy mezi válčícími státy a zápas proti Německu se tak definitivně uzavřel. I když se rozpory objevovaly již v předcházejících měsících, bylo zřejmé, že boj o svobodnou Evropu se mění na soupeření o vliv na kontinentu. Sovětský svaz i Spojené státy se stále více snažily vytvořit ze svých nejbližších spojenců bloky propojené smlouvami a společnou politikou.⁶ Dichotomie Západ-Východ se zrodila v těchto letech a s dokončením „Východního bloku“ vyústila v to, co dnes známe jako „studanou válku“.

---

²K Marshallovu plánu blíže např.: Jičín, Rudolf a kol.: *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV, 1992.

³O'Dochartaigh, Pól: *Germany since 1945*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004, str.: 4-23; Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*, str. 12-13.

⁴Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*, str. 140-152, 187-188.

⁵Applebaumová, Anne: *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944 – 1956*, Praha: Beta-Dobrovský, Plzeň: Ševčík, 2014, str. 187-210; Service, R.: *Soudruzi*, str. 211-238. K přesnějšímu vymezení pojmu „lidové demokracie“ v československém prostředí viz např.: Brenner, Christianne: *Mezi východem a západem*, Praha: Argo, 2015, str. 83-100.

⁶Klíčovou roli v tomto hrálo zejména Maďarsko, coby potenciální klín mezi komunistickými režimy východní Evropy. Sověti proto vynaložili značnou námahu, aby maďarským komunistům zajistili cestu k moci. Viz Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*, str. 140-152.

Pozice Československa v novém mezinárodním uspořádání byla zpočátku velmi dobrá. ČSR byla řazena k vítězným státům, kde spolu s Polskem a Jugoslávií tvořila tzv. „slovanský blok“ pod vedením Sovětského svazu, s nímž Československo navázalo oficiální vztahy již během války.⁷ Československá vláda si tak mohla potenciálně klást požadavky. Územní změny⁸ se však nepodařilo prosadit, protože velmocí neměly přílišné pochopení pro československé nároky nesené dobovou vlnou protiněmeckého nacionalismu, ani nechtěly vnášet další zmatek do již komplikované situace ve střední Evropě. Naopak podporovaly vlastní československý požadavek na obnovu státu v předmnichovských hranicích chápaných jako nepřestupitelná linie. Neústupnost a neochota ke kompromisu pak Československo spíše poškozovaly a stále více ukazovaly závislost československé diplomacie na rozhodnutích Moskvy. Vzhledem k tomu, že alespoň nějaký spor vedla ČSR prakticky s každým svým sousedem, reálně hrozila diplomatická izolace republiky.⁹ S tím, jak se proměňovaly mezinárodní vztahy a rodilo se nové západovýchodní uspořádání, se však tyto spory stávaly pro SSSR nežádoucími a sovětští diplomaté stále častěji vystupovali za jejich vyřešení bilaterálními smlouvami.

Do roku 1946 se nepodařilo urovnat prakticky žádný ze sporů, Československo spoléhalo na autoritu mírové konference, od níž si slibovalo potvrzení svých nároků. Naděje se nicméně nepotvrdily a v následujících letech nacionální vášně utichaly s tím, jak se původní „slovanský“ blok stále citelněji proměňoval na blok „socialistický“. Hraniční spory postupně „vyšuměly“, s uzavíráním spojeneckých smluv a návratem k běžným diplomatickým stykům. Jedinou změnou hranic oproti předválečnému Československu tak zůstala ztráta Podkarpatské Rusi ve prospěch Sovětského svazu.¹⁰

---

⁷Moulis, Vladislav: *Podivné spojení. K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948*, Praha: Karolinum, 1996; Pehr, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*, Praha: Lidové noviny, 2011, str. 112-116.

⁸Především vůči Polsku (jednalo se o Kladsko, Ratibořsko a Hlubičsko, dále o věčný těšínský problém a sporná území na Oravě a Spiši), ale i Maďarsku (bratislavské předmostí) a Rakousku. Potenciálně se jednalo i o německou Lužici, či drobné korekce hranic na severu Čech. Blíže viz: Pehr, M.: *Zápas o nové Československo*, str.: 20-58; Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*, str. 16-37, 45-55.

⁹Jedinou výjimkou byl SSSR, kterému Československo odstoupilo Podkarpatskou Rus. Hranice se Sovětským svazem však byla nejkratší a ani tak se nevyhnula občasným diplomatickým potížím. Blíže: Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*, str. 69-120, 140-152, 196-210.

¹⁰Tamtéž; Pehr, M.: *Zápas o nové Československo*, str.: 50-58.

1.2. Společenský vývoj po válce

Válka neovlivnila jen politické uspořádání, ale zasáhla i do společenských poměrů. Prvořadým faktorem byl aktuální nedostatek potravin i spotřebního zboží – otázka jejich spravedlivého rozdělování se tak ocitla v popředí zájmu veřejnosti a přinášela podporu levicovým stranám.¹¹ Řada průmyslových podniků i dalšího majetku však byla během války zabavena původním židovským majitelům, jiné byly zestátněny pro potřeby vojenského průmyslu, na osvobozeném území se očekávaly konfiskace půdy zrádců a kolaborantů a její přerozdělování rolníkům atd. V důsledku nejen, že nebylo možné vždy rozklíčovat vlastnické poměry, ale v Evropě chyběl kapitál, který by umožnil obnovu hospodářství v jeho předválečné podobě. Za této situace se zdála jediným reálným řešením intervence státu, který jediný měl prostředky k oživení hospodářství.¹² Přitom proměny sociální politiky vycházely mnohem více ze zkušeností předválečných, zejména byly odpovědí na velkou hospodářskou krizi, která otrásla důvěrou v kapitalismus a v liberální demokracii západního typu. Již před válkou se objevovaly návrhy na reformy státní podpory a po válce všeobecný vzestup socialismu vedl k jejich praktické realizaci.¹³ Snaha hledat nová řešení, která by zabránila opakování destruktivních hospodářských výkyvů (a na ně navázaných politických otřesů) posunula myšlení celého kontinentu směrem k politické levici. Válka tak změny spíše umožnila, než aby je přímo způsobila.¹⁴

Levicové nadšení se promítlo i do uměleckého prostředí, které v prvních měsících po válce nekriticky následovalo celospolečenský posun k socialismu. Na jedné straně byli umělci zdrojem národní hrdosti v období, které silně jitřilo nacionální ideje, na druhé sami tíhli k levicovému smýšlení a to se projevovalo i v jejich tvorbě. Zejména do poloviny roku 1946 můžeme sledovat podobné nadšení pro socialismus a komunistickou stranu, jaké projevovala

---

¹¹Brenner, C.: *Mezi východem a západem*, str. 38; Kalinová, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV, 2004, str. 45.

¹²Pehr, M.: *Zápas o nové Československo*, str. 81-82. Týká se především samotného Německa a jím okupovaných území, k obdobným zásahům však musela sáhnout i britská vláda, v níž navíc získali hlavní slovo labouristé – blíže viz: Kalinová, L.: *Východiska a očekávání poválečné doby*, str. 21-24, 27-28.

¹³Brenner, C.: *Mezi východem a západem*, str. 96-121.

¹⁴Na západě šlo především o hledání cest ekonomických, zde bychom snad mohli zmínit britský Beveridgeův program z roku 1942, který ovlivnil i československé prostředí. Na východě se pak – i vlivem sovětského vlivu – prosadily politické změny směřující k „lidovým demokraciím“. Ovšem je potřeba vzpomenout i fakt, že komunistické strany zasedly ve vládách celkem čtrnácti evropských zemí včetně např. Itálie. I tam, kde se udržela důvěra v demokratický systém, posílili sociální demokraté, kteří z valné části určovali politický kurz poválečné Evropy. Blíže např.: Kalinová, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, str. 15-24.

i většinová společnost, a to i u takových osobností, jakými byli jinak velmi kritický Ferdinand Peroutka nebo František Halas.¹⁵

Brzy se však projevilo, že česká umělecká scéna po válce procházela hlubokou krizí hodnot. Rostoucí radikalismus politiků i veřejnosti vedl k ostrému odsouzení každé kritiky převládajícího kursu. Na atmosféru netolerance odpovídala řada z osobností kulturního života konformismem. S rostoucím vlivem KSČ po volbách však přišla také ideologická ofenziva, která měla za cíl oslabit veškerou v Československu existující opozici, včetně svobodomyšlnějších umělců.¹⁶

V Československu sehrály zásadní úlohu v období těsně po konci války závodní rady a odbory. Představovaly nejlépe organizovanou složku společnosti, a proto i jejich úloha během osvobození byla nepřehlédnutelná. Právě z jejich prostředí vycházely v první fázi Revoluční gardy,¹⁷ později nejhlasitější požadavky na znárodňování a radikálnější sociální reformy. KSČ v nich našla prostředek pro manifestaci své síly a to i vzhledem k neobvykle početné členské základně odborů.¹⁸ V pozdějších letech pak posloužily pokračující odborářské akce, stávky a demonstrace k prosazování politického vlivu komunistů, což se plně projevilo ve volbách v roce 1946.¹⁹

Význam odborů se však projevoval i mimo politiku. Získaly podíl na správě podniků a s poválečnou euforií cíleně směřovaly národní společenství k práci na obnově země. To přineslo vlnu dobrovolnických akcí, kdekoli to bylo potřeba, a to navzdory značně komplikovaným podmínkám. Ty se nicméně s odstupem času dotýkaly dělníků více a více a vedly k postupné opětovné diferenciaci názorů.²⁰ Komunisté si však udrželi vůdčí postavení až do roku 1948.²¹

---

¹⁵Janoušek, Pavel a kol.: *Přehledné dějiny české literatury 1945 – 1989*, Praha: Academia, 2012, str. 18-24, 29-32, 52-67. Pehr, M.: *Zápas o nové Československo*, str. 87-88; Kalinová, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, str. 87-89; Machala, Lubomír a kol.: *Panorama české literatury (I.) do roku 1989*, Praha: Knižní klub, 2015, str. 330-339, 369-370.

¹⁶Kalinová, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, str. 87-99.

¹⁷Ty měly za úkol provést požadované změny revoluční cestou, přestože samotná KSČ od tohoto plánu upustila s tím, jak byla okolnostmi nucena k užší spolupráci s londýnskou vládou. Tamtéž, str. 41, 51.

¹⁸V roce 1946 bylo v českých zemích 73% pracujících zapojených do odborové činnosti, na Slovensku to pak bylo přes 50%. Tamtéž, str. 55.

¹⁹Tamtéž, str. 53-56, 86.

²⁰Tamtéž, str. 85-87.

²¹Blíže: viz dále.

Zřejmě nejvýraznější změnou v prostoru střední Evropy byly přesuny obyvatelstva. Kromě velkého množství vojáků pohybujících se po kontinentu se zde zmíníme především o dvou skupinách: První z nich představovali lidé vyhnání válkou z domova, kteří se vraceli do rodné země z nucených prací, koncentračních táborů apod., popř. reemigranti (v našem prostředí typicky Volyňští Češi). Těmto jedincům bylo potřeba zajistit dočasné ubytování, lékařskou péči atd., což ještě více zatěžovalo státní aparát. Jednalo se však o vytížení krátkodobé, které opadlo s uklidněním poválečného zmatku.²²

Druhou skupinu představovaly masové přesuny etnických menšin, které se netýkaly jen ČSR, ale také Polska a dalších států. V případě Československa se jednalo o Němce z pohraničních oblastí a v menší míře o Maďary z jižního Slovenska. Cílem těchto etnických čistek mělo být vytvoření „národního státu bez menšin“, což také československá vláda veřejně deklarovala jako jeden ze svých hlavních cílů, spolu s obnovou republiky v předmnichovských hranicích.²³ Německé obyvatelstvo z pohraničí bylo odsunuto mezi 25. lednem 1946 a 12. říjnem 1947, kdy v ČSR zůstalo pouhých 192 000 Němců,²⁴ již před tím však docházelo k živelným protiněmeckým akcím, zejména spojovaným s tzv. Revolučními gardami v posledních dnech války.²⁵ Veřejnost nicméně odsun německého obyvatelstva jednoznačně vítala a stejně tak podporovala i vysídlení Maďarů.²⁶

Vyklizené území v pohraničí nemohlo zůstat opuštěné dlouhodobě, stát jej potřeboval využít, a tak zároveň s odsunem zdejších obyvatel docházelo i k dosídlování vyprázdněných oblastí. Mezi novými kolonisty tvořili velký díl Češi vracející se ze zahraničí, např. z Volyně, ale i z Rakouska, Rumunska, Jugoslávie apod.²⁷ Půdu zde získávali levně, čehož propagandisticky využívala KSČ, která taktéž svým členům zajišťovala rychlejší přidělení

---

²²Kalinová, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, str. 57-58.

²³Bliže např.: Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*.

²⁴Oproti 3 318 445 Němců v roce 1930. Blíže k odsunu např.: Sládek, Milan: *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848 – 1948*, 2. vydání, Praha: Pragma, 2002, str. 145-153; Beneš, Zdeněk a kol.: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848 – 1948*, Praha: Gallery, 2002, str. 196-219; Beneš, Edvard: *Odsun Němců: výbor z pamětí a projevů doplněný edičními přílohami*, Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1995.

²⁵Čapka, František – Slezák, Lubomír – Vaculík, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno: Cerm, 2005, str. 24-32. Ke vzniku a organizaci revolučních gard i dalších ozbrojených skupin např.: Pejšoch, Ivo – Tomek, Prokop a kol.: *Od svobody k nesvobodě 1945 – 1956*, Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2011, str. 50-68.

²⁶Bliže: Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*, str. 98-120, 140-152.

²⁷Čapka, F. – Slezák, L. – Vaculík, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, str. 188-89.

většího množství půdy – i tím si získávala podporu mezi obyvatelstvem. Zároveň však během etnických přesunů docházelo k živelnému ničení majetku, což se negativně projevovalo na dalším hospodářském vývoji.²⁸

1.3. Domácí politika ČSR

Základními dokumenty poválečného Československa byly jednak Dekrety prezidenta republiky (tzv. Benešovy dekrety), jednak Košický vládní program vyhlášený v Košicích 5. dubna 1945. Benešovy dekrety byly jednoduše výnosy prezidenta Edvarda Beneše v londýnském exilu, jimiž řídil Prozatímní státní zřízení a později připravoval plány na obnovení svrchované Československé republiky. Obsahovaly zejména odmítnutí Mnichovské dohody a právní restauraci předmnichovského Československa (byť k ní mělo dojít až po skončení války), dále „provozní“ pravidla exilové vlády, později se k nim připojily také návrhy na realizaci odsunu Němců a Maďarů, zabavení jejich majetku a po návštěvě Moskvy v roce 1943 nástin poválečné domácí i zahraniční politiky, včetně orientace na Sovětský svaz jako klíčového spojence.²⁹

Košický vládní program navázal na Dekrety prezidenta republiky a převedl jejich návrhy v ucelený politický program. Dalším jeho zdrojem pak byla banskobystriická deklarace Slovenské národní rady, která znamenala první změnu v původních Benešových představách – nebylo již možné nadále uvažovat o čechoslovakismu, nýbrž bylo třeba počítat se Slováky jako se svébytným národem. Za přípravou programu jako takového stáli de facto komunisté. Jejich návrh předložený na setkání s londýnským centrem nebyl zásadně radikální, naopak vycházel vstříc dobovým názorům a v mnoha ohledech byl vlastně „liberálnější“ než požadavky domácích odbojových skupin. Díky tomu, že nekomunistické strany vlastní návrh nepřipravily, byl komunistický převzat prakticky nezměněn a uveden do praxe jako program první poválečné vlády.³⁰

Na základě Košického vládního programu vzniklo nové politické uspořádání, jehož jádrem se stala Národní fronta Čechů a Slováků. Ta měla odstranit předválečné mezipartajní pŕtky, pro které v „nové“ demokracii nemělo být místo.³¹ Republika neměla být jen

---

²⁸Tamtéž, str. 191-206.

²⁹Mandler, Emanuel: *Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou*, Praha: Libri, 2002, str. 16-35.

³⁰Tamtéž, str. 36-38.

³¹Kocian, Jiří: *K mechanismu vzniku první vlády Národní fronty Čechů a Slováků na počátku roku 1945* In: Rok 1945 v českých a evropských dějinách. Sborník referátů z vědecko-osvětové konference Českého svazu bojovníků za svobodu, Praha: Český svaz bojovníků za svobodu, 2002, str. 59-68.

demokratická, ale především „revoluční“ a „lidová“ – skutečný podíl lidu na vládě měly zajistit jím volené národní výbory³² přebírající funkci místních správních a samosprávných úřadů.³³ Revolučnost se pak projevovala především v deklarovaném i realizovaném zabavování majetku zrádců a kolaborantů, zavádění štedrých sociálních opatření, znárodnění největších podniků apod.³⁴ Realizaci programu usnadnil systém Národní fronty, v jehož rámci neexistovala skutečná opozice. Program byl ale formulován velmi neurčitě a otevíral tak cestu KSČ coby nejsilnější politické straně ke snadnému obcházení zákonů.³⁵

Jak již bylo zmíněno, těsně po válce panovala mezi stranami atmosféra nutné spolupráce na obnově válkou zničeného státu. S postupem času však mezi nimi narůstaly spory. Ve volbách roku 1946 zvítězili jasně komunisté, v rámci systému Národní fronty se však na vládě měly účastnit všechny strany. V praxi měla nicméně KSČ rozhodující slovo při sestavování první skutečně poválečné vlády i jejího programu, který byl tudíž výrazně sociálně zaměřený.

Premiérem se stal předseda KSČ Klement Gottwald, kromě ministerstva zahraničí (Jan Masaryk) a národní obrany (Ludvík Svoboda), si pak strany rozdělily jednotlivá ministerstva mezi sebe, přičemž z osmnácti ministerstev jich komunistům připadlo šest (pět pro KSČ a jedno pro KSS), mezi nimi i ministerstvo vnitra, jehož prostřednictvím kontrolovali národní výbory a bezpečnostní složky.³⁶ Ve středu zájmu vlády ležela poválečná obnova, v programovém prohlášení popisovaná jako cíl překonat předválečné hospodářství ve všech odvětvích.³⁷ Gottwaldova vláda pokračovala v politice odpovídající Košickému programu, s tím rozdílem, že sociální opatření se nyní rozšířila na školství, zdravotnictví a národní pojištění (tj. sociální zabezpečení občanů). Od roku 1947 však uskutečnění programu naráželo na zhoršení hospodářské situace a na vnitřní spory mezi stranami.³⁸

---

³²Podřízené však kontrole Ministerstva vnitra. Mandler, E.: *Benešovy dekrety*, str. 39.

³³V praxi to znamenalo, že nedefinovaným lidem volené národní výbory mohly obcházet zákon v zájmu „revolučnosti“ a „lidovosti“. Tamtéž.

³⁴Bliže např.: Kalinová, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, str. 43-45, 51-56, 78-99.

³⁵Mandler, E.: *Benešovy dekrety*, str. 36-43.

³⁶Ke složení vlády např.: *Vláda Klementa Gottwalda I. (02. 07. 1946 – 25. 02. 1948): Přehled členů vlády* [online], Vláda České republiky [cit. 8. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/prehled-ministru-24681/>

³⁷*Vláda Klementa Gottwalda I. (02. 07. 1946 – 25. 02. 1948): Programové prohlášení vlády* [online], Vláda České republiky [cit. 8. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/ppv-1946-1948-gottwald1.pdf>

³⁸Kalinová, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, str. 78-84.

S tím, jak se formoval východní blok a zároveň se vlády na západě zbavovaly komunistů, projevovala se i silící snaha KSČ zcela zapojit Československo do sovětské sféry vlivu. Odpovědí byl silící odpor nekomunistických stran, které se však dostávaly do značně nevýhodné pozice. Komunisté kontrolující národní výbory i odborové hnutí mohli snadno mobilizovat davy k vytváření tlaku zdola, argumentovali při tom obvykle urychlením socialistických reforem, jemuž brání ostatní strany Národní fronty. Stále výrazněji se odkláněli od původního tolerantního přístupu a proti svým oponentům se nebáli nasadit autoritativní metody, známé z období po roce 1948. Na druhou stranu však tam, kde se nemohli opírat o sílu mas, nebyli ani zdaleka tak úspěšní. Plně to ukázaly volby do závodních rad,³⁹ které se staly důkazem, že poválečné nadšení z komunistů a „lidové revoluční demokracie“ rychle opadá. Hlasitou podporou politiky KSČ se stále více kompromitovaly i odbory a blížící se volby v roce 1948 tak slibovaly KSČ stále menší naděje na udržení jejího postavení.⁴⁰

1.4. Únorový převrat

S viditelným odlivem vlivu se KSČ musela vypořádat co nejrychleji, vzhledem k silícím snahám SSSR proměnit doposud volnou sféru svého vlivu v pevný spojenecký blok. Navzdory stále výraznější izolaci v Národní frontě mohla komunistická strana i nadále těžit nejen z postavení nejsilnější politické strany, ale i ze sítě informátorů a „levicových frakcí“, které cíleně budovala již od konce války ve všech ostatních stranách.⁴¹ Pochopitelně se snažila přesunout řešení sporných otázek tam, kde se cítila nejsilnější – tj. na ulici, kde i nadále dokázala organizovat masové protesty. Další velkou výhodou komunistů byla také opatrná podpora ze strany sociálních demokratů, kteří se proti KSČ stavěli jen tam, kde hrozilo omezení politických svobod, ale naopak podporovali ekonomické reformy.⁴²

Za jistý zlom můžeme považovat plánované zapojení ČSR do Marshallova plánu v létě 1947, které bylo de facto posledním pokusem o politický krok směrem na západ.⁴³ Přestože konečné odmítnutí plánu nebylo při celkovém pohledu na situaci v Československu ničím překvapivým, předznamenalo období nekončících sporů mezi stranami, jež bylo částečně

---

³⁹ K roli a fungování závodních rad v Československu před únorem 1948 viz: Kalinová, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, str. 51-56.

⁴⁰ Tamtéž, str. 100-104.

⁴¹ Kaplan, Karel: *Pět kapitol o únoru*, Brno: Doplněk, 1997, str. 11-38.

⁴² Ripka, Hubert: *Únorová tragédie: svědectví přímého účastníka*, Brno: Atlantis, 1995, str. 133-144.

⁴³ Brenner, C.: *Mezi východem a západem*, str. 299-305.

agresivní „ofenzivou“ KSČ proti opozici,⁴⁴ částečně mnohem hlubší krizí vyvěrající ze stále patrnějších limitů poválečné omezené demokracie. V důsledku neustávajících sporů se československá vláda stala na několik měsíců na přelomu let 1947 – 1948 prakticky nefunkční.

Nemáme zde prostor pro detailní popis všech událostí, které přímo předcházely únorovému převratu, spokojíme se pouze s konstatováním, že ústředním bodem vládní krize byly množící se důkazy o nepřijatelných postupech bezpečnostních složek ovládaných komunisty. Na protest podalo dvanáct nekomunistických ministrů 20. února demisi. Otázka, jak by měl reagovat prezident republiky Edvard Beneš, se stala klíčovým bodem, na nějž se zaměřila pozornost všech stran Národní fronty, nicméně právě zde se projevila jasná mocenská dominance KSČ.⁴⁵

Komunisté sáhli po osvědčené taktice masových protestů v ulicích Prahy a v krátké době se jim podařilo zcela přehlušit jakýkoli opoziční hlas. Demonstrace síly však v tomto případě zašla mnohem dále, než kdy dříve. V průběhu únorové krize (20. – 25. 2. 1948) se KSČ neštítala otevřeného postupu proti redakcím novin, rozhlasu, ČTK a dokonce ani proti jednotlivcům, od nichž se očekával možný odpor. Realizaci protiprávních zásahů umožnila naprostá kontrola nad bezpečnostními složkami, podpořená další ozbrojenou silou – lidovými milicemi, které byly v krátké době vyzbrojeny i s pomocí policejních důstojníků.⁴⁶ Kombinace demonstrováné podpory veřejnosti a hrozby generální stávky, či dokonce ozbrojeného zásahu (ať již prokomunistických oddílů nebo samotného SSSR) byla zdůrazňována i samotnému prezidentovi, který 25. února přijal návrh Klementa Gottwalda na doplnění vlády novými ministry. KSČ se tak zbavila zbývající opozice a získala mocenský monopol v Československu.

---

⁴⁴Např. údajné spiknutí Demokratické strany na Slovensku, potravinová pomoc SSSR, atentát na ministry Masaryka, Zenkla a Drtinu, ale i menší konflikty, týkající se „podružných“ témat jako kontrola vnitřního obchodu, další znárodňování apod. Brenner, C.: *Mezi východem a západem*, str. 315-320; Ripka, H.: *Únorová tragédie*, str. 108-130, 139-144.

⁴⁵Brenner, C.: *Mezi východem a západem*, str. 331-336; Kaplan, K.: *Pět kapitol o únoru*, str. 330-337, 347-348.

⁴⁶Podrobný popis únorových událostí viz např.: Kaplan, K.: *Pět kapitol o únoru*, str. 359-518; Ripka, H.: *Únorová tragédie*, str. 211-260.

2. Metodologie

2.1. Cíle práce a výzkumné otázky

Naším cílem bude shrnout, jak se v učebnicích dějepisu pro střední a základní školy (či jejich různé obměny, viz 2.3 Analyzované učebnice) měnil a vyvíjel pohled na krátké období tzv. třetí Československé republiky. Všimát si budeme toho, jak byla vykreslována tehdejší vnitropolitická situace, jakým tématům a osobnostem byla přikládána pozornost coby společensky a historicky významným, jaká role byla připisována zahraničním velmocím apod. Obecně můžeme uvažovat o následujících otázkách:

Hlavní výzkumná otázka:

Jak se měnil obraz tzv. třetí republiky v období komunistického režimu a po roce 1989?

Odvozené otázky:

- *Jak učebnice prezentovaly oficiální ideologický obraz před rokem 1989?*
  - *Která témata, osobnosti, události apod. byla považována za důležitá?*
  - *Která témata, osobnosti, události apod. byla naopak opomíjena?*
  - *Jak se do učebnic promítly změny školského systému v době komunistického režimu (změny v organizaci škol, nové osnovy, Pražské jaro, normalizace apod.)?*
- *Jak učebnice prezentují tzv. třetí republiku po roce 1989?*
  - *Jaké ideologické prvky můžeme v polistopadových učebnicích nalézt?*
  - *Která témata, osobnosti, události apod. jsou považována za důležitá?*
  - *Která témata, osobnosti, události apod. jsou naopak opomíjena?*
  - *Jak se do učebnic promítlo zavedení Rámcových vzdělávacích programů?*

2.2. Stav zpracování

Přestože téma tzv. třetí Československé republiky, proměn po druhé světové válce a nástupu komunistické moci je pro české dějiny zajisté významné, dodnes chybí velké syntetizující dílo, které by tematiku zpracovávalo. Zájem o poválečné období se spíše projevuje ve studiu dílčích témat, především s ohledem na mocenský vzestup KSČ, únorový převrat a počátek totalitního režimu a politických procesů. Nemáme zde prostor pro vyčerpávající výčet, nicméně je třeba zmínit alespoň některé autory: Jiří Kocian se období let 1945 – 1948 dlouhodobě věnoval jak v příspěvcích do sborníků, tak i v samostatných

knihách.⁴⁷ Dále sem jistě patří Karel Kaplan, jehož rozsáhlá publikační činnost zahrnuje celé období komunistického režimu.⁴⁸ Vojenskou stránku poválečného období a především únorového převratu v roce 1948 zase zpracoval František Hanzlík.⁴⁹ Počátkům komunistického režimu se věnuje také Jan Kalous, který v monografii *Jan Plaček: život zpravodajského fanatika ve službách KSČ* podává sondu do fungování tajných služeb.⁵⁰

Zvláštní pozornosti se těší odsun německého obyvatelstva, zde bychom připomněli alespoň práce Tomáše Staňka *Odsun Němců z Československa* a Adriana von Arburga *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*⁵¹. Jedná se však o téma hojně zpracovávané i v zahraniční literatuře, zejména německy psané.

V zahraničí je poválečný vývoj v Československu obvykle vnímán v kontextu prosazování vlivu Sovětského svazu ve východní Evropě, formování Východního bloku a začátku studené války. Z obsáhlé literatury na toto téma vydávané v podstatě od poloviny 20. století do současnosti uvedeme alespoň několik autorů, s jejichž tituly jsme pracovali: Historii Ruska se dlouhodobě věnuje Robert J. Service, autor životopisů Lenina, Stalina nebo ostře kritizované knihy o Lvu D. Trockém,⁵² stejně jako řady odborných publikací o Sovětském svazu.⁵³ Podobně i oceňovaná novinářka Anne Applebaum se věnuje historii komunistického východního bloku obecně a dotýká se tak i československých

---

⁴⁷Např. Kocian, Jiří: *Poválečný vývoj v Československu 1945 – 1948*, Praha: SPN, 1991; Kocian, Jiří: *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří*, Praha: Euroslavica, 2014 atd.

⁴⁸K tzv. Třetí republice např.: Kaplan, Karel: *Československo v letech 1945 – 1948 (1. a 2. část)*, Praha: SPN, 1991; Kaplan, Karel: *Československo v poválečné Evropě*, Praha: Karolinum, 2004; Kaplan, Karel: *Nekrvavá revoluce*, Praha: Mladá fronta, 1993; Kaplan, Karel: *Pět kapitol o únoru*, Brno: Doplněk, 1997 atd.

⁴⁹Např. Hanzlík, František: *Bezpečnostní složky v boji o uchopení moci v českých zemích v letech 1945 – 1948*, Brno: Masarykova univerzita, 1996; Hanzlík, František: *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu*, Praha: Prewon, 1997 atd.

⁵⁰Kalous, Jan: *Jan Plaček: život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2010.

⁵¹Staněk, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*, Praha: Academia, 1997; Arburg, Adrian von: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno: Matice moravská, 2010.

⁵²Service, Robert: *Trotsky. A Biography*, London: Palgrave MacMillan, 2009.

⁵³Např. Service, Robert: *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*, Praha: Argo, Academia, 2009; *The Bolshevik Party in Revolution 1917-23: A Study in Organizational Change*, London: Palgrave MacMillan, 1979; *Spies and Commissars: Bolshevik Russia and the West*, London: Palgrave MacMillan, 2011.

dějin.⁵⁴ Zajímavý pohled přinášejí autoři pišící v 2. pol. 20. století v emigraci. Z jejich prací vznikl sborník *Soviet Communism and The Socialist Vision* editovaný Juliem Jacobsonem, do nějž mimo jiné přispíval Ivan Sviták.⁵⁵ Do podobné kategorie můžeme zařadit i málo známého publicistu Josefa Jostena, který se pokusil přiblížit situaci v ČSR světu hned v roce 1949 v knize *Oh my country...* (v čes. překladu jako *Československo žaluje*).⁵⁶

Výzkum dějepisných učebnic se obvykle soustřeďuje na jejich pedagogickou stránku. V tomto směru situace v českém prostředí poněkud pokulhává ve srovnání s 80. lety, kdy se učebnicím věnovala větší pozornost. V posledních letech se jejich výzkumu věnoval např. početný kolektiv autorů vedený Magdalénou Šustovou ve sborníku *Dějiny ve škole – škola v dějinách*.⁵⁷ Magdaléna Šustová je také jednou z mála, která se tomuto výzkumu věnuje dlouhodobě. Obecněji zaměřenou publikaci představuje obsáhlý sborník *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu* kolektivu vedeného Petrem Knechtem a Tomášem Janíkem, který však plošně pokrývá didaktiku různých předmětů i metodologické otázky.⁵⁸

Podíváme-li se na práce věnující se přímo dějepisným učebnicím, nejčastějšími tématy jsou vztahy mezi národy, vývoj národní identity, v němž hrají učebnice značnou roli při působení na mladou generaci, popř. komparativní pohled na didaktické pojetí učebnic v různých prostředích. V našem prostředí je častým tématem především tzv. první republika a období Protektorátu Čechy a Morava,⁵⁹ popř. se objevují průřezová témata zahrnující

---

⁵⁴ Např. Applebaumová, Anne: *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944 – 1956*, Praha: Beta-Dobrovský, Plzeň: Ševčík, 2014; *Mezi východem a západem. Napříč pohraničím Evropy*, Ostrava: Občanské sdružení Pant, 2014.

⁵⁵ Sviták, Ivan: *The Czechoslovak Revolution: Background, Forces and Objectives* In Jacobson, Julius (ed.): *Soviet Communism and the Socialist Vision*, New Brunswick, New Jersey: New Politics, 1972.

⁵⁶ Josten, Josef: *Československo žaluje... Oh my country*, Praha: Naše vojsko, 1993.

⁵⁷ Šustová, Magdaléna (ed.): *Dějiny ve škole – škola v dějinách*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2010.

⁵⁸ Knecht, Petr – Janík, Tomáš: *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*, Brno: Paido, 2008.

⁵⁹ Např.: Šmajstrlová, Dana: *Idea čechoslovakismu v dějepisných učebnicích z období První republiky (1918 – 1938)*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2016 (diplomová práce); Němec, Mirek: *Škola mezi národem a státem. Dějepis na středních školách v meziválečném Československu* In: Šustová, M. (ed.): *Dějiny ve škole – škola v dějinách*, str. 47-60; Michalička, Vladimír: *Učebnice dějepisu na slovenských školách v prvom desaťročí existencie Československej republiky (1918 – 1928)* In Šustová, M. (ed.): *Dějiny ve škole – škola v dějinách*, str. 105-109.

dlouhodobý vývoj či současný stav. Období tzv. třetí republiky se nicméně většímu zájmu netěší a objevuje se minimálně, obvykle jen v rámci širšího tématu.⁶⁰

2.3. Analyzované učebnice

Pro potřeby analýzy jsme učebnice rozdělili do několika skupin podle doby vydání. Před rokem 1989 byly jednotlivé řady učebnic používány poměrně dlouhou dobu, obvykle se znovu a znovu tiskly jen s minimálními zásahy. Vycházelo se z jednotných ideových příruček, které vydávalo Ministerstvo školství. To také schvalovalo všechny používané učebnice.⁶¹ K výměně docházelo nejčastěji spolu se změnami ve školském systému, proto zde budeme pracovat převážně s prvními vydáními. Případné změny ve zpracování tématu tzv. třetí republiky zmíníme na příslušném místě.⁶² Učebnice v této době se vyznačovaly nadměrným množstvím faktografie a textu, který často nebyl přizpůsobován schopnostem žáků základní školy. Text býval doprovázen mapkami a fotografiemi, které však měly jen ilustrativní charakter a jejich didaktické využití bylo minimální.

Rok 1989 přinesl výraznou změnu. Trh s učebnicemi se rozšířil a diverzifikoval, v současnosti je k dispozici velké množství publikací různé úrovně a kvality, které se snaží přihlížet k věku a schopnostem žáků více, než tomu bylo v dřívějších letech. Vzhledem k tomu se zde budeme věnovat jen výběru dostupných učebnic jak před, tak i po zavedení Rámcových vzdělávacích programů v roce 2007.

1950 – 1960

Osnovy sledující novou ideologickou linii se objevily již před rokem 1948, učebnice, které by jim odpovídaly, pak v roce 1950 připravil autorský kolektiv Jana Dědiny, Oldřicha Fidrmuce, Pavla Choce, Jaroslava Kopáče, Marie Pravdové a Hany Sachsové. Učebnice

---

⁶⁰ Např. Konečná, Michaela: *Balkán v osnovách středních škol se zaměřením na dějepis 20. století*, Brno: Masarykova univerzita, 2011 (bakalářská práce); Gracová, Blažena: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*, Ostrava: Ostravská univerzita, 1998 (diplomová práce).

⁶¹ Např.: Nejedlý, Zdeněk: *Ideová výchova na střední škole. Osnovy z občanské nauky, dějepisu a literární výchovy*, Praha: Státní nakladatelství, 1949; Schücková, Ladislava: *Komunistická výchova v dějepisném vyučování na střední škole*, Praha, 1964.

⁶² Zásahy se obvykle týkaly především rozsahu látky. Případně byly postupem času dodávány nové kapitoly. Výraznější změny obsahu můžeme spatřit jen v období po roce 1968, kdy bylo třeba správně „ideologicky“ vysvětlit „krizový vývoj“ 60. let. Tyto úpravy se však nijak nedotkly našeho tématu, ale pouze vývoje pozdějšího. Z toho důvodu jim zde nebudeme věnovat pozornost.

vycházely ze sovětských prací, na něž také přímo odkazují v úvodu.⁶³ Období tzv. třetí republiky zde bylo rozebíráno jen velmi krátce, v podstatě jako organická součást učiva o druhé světové válce. Teprve později došlo k jeho vyčlenění coby samostatného tématu.⁶⁴ Velkým problémem v tomto období byl značně rozkolísaný systém československého školství, který prošel v krátké době hned několika změnami. Od roku 1953 se systém vzdělání měl přiblížit sovětskému vzoru, čímž byly dosavadní národní a střední školy⁶⁵ nahrazeny osmiletými nebo jedenáctiletými středními školami. Učebnice připravované v roce 1950 určené pro 4. ročník středních škol, se tak staly již po třech letech prakticky nepoužitelné. V následujícím období se z valné části používaly překlady sovětských učebnic, kde se událostem z let 1945 – 1948 věnovala jen minimální pozornost.⁶⁶ Je však zvláštní, že i později vznikající domácí učebnice shrnovaly toto učivo prakticky v jediné větě.⁶⁷

1960 – 1978

V roce 1960 došlo k jedné z nejvýraznějších proměn českého školství. Dosavadní systém byl nahrazen modelem, který až na drobné úpravy (viz dále) vydržel prakticky až do současnosti. *Zákonem o soustavě výchovy a vzdělání v ČSSR* vznikla devítiletá základní škola, na niž navazovaly střední odborné školy, učiliště, gymnázia (do roku 1969 jako střední všeobecně vzdělávací školy) apod.⁶⁸ Pro základní školy vznikly dvě řady učebnic:

Miloslav Trapl a Vratislav Čapek – učebnice *Dějepis pro devátý ročník* vznikla již v roce 1959 pro připravovanou školskou reformu. Shrnuje ve stručnosti dějiny od pravěku až do 50. let, přičemž hlavní pozornost je věnována moderním dějinám. Jedná se o první učebnici, která téma tzv. třetí republiky rozpracovává podrobněji v samostatné kapitole. Vratislav Čapek se podílel na přípravě učebnic i v pozdějších letech a je podepsán i pod učebnicemi vydanými po roce 1989.

---

⁶³Dědina, Jan ed.: *Dějepis: učební text pro IV. třídu středních škol*, Praha: SPN, 1950, str. 3.

⁶⁴Poprvé, byť poněkud uměle, ve vydání z roku 1952.

⁶⁵Tzv. národní školy měly pět ročníků (od 6 do 11 let), na ně pak navazovaly školy střední. Národní škola tak v podstatě odpovídala dnešnímu prvnímu stupni základních škol, střední škola stupni druhému. Další studium probíhalo na čtyřletých gymnáziích nebo dvouletých odborných školách. Kovářiček, Václav – Kovářičková, Iva: *Vývoj školských soustav v českých zemích*, Olomouc: Univerzita Palackého, 1989, str. 17-18.

⁶⁶Šustová, Magdaléna: *Stalo se v zemi české... Jak se vyučoval dějepis*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2009, str. 23-24.

⁶⁷Např. Charvát, Jaroslav a kol.: *Dějepis pro desátý ročník: pokusná učebnice*, Praha: SPN, 1958.

⁶⁸Kovářiček, V. – Kovářičková, I.: *Vývoj školských soustav v českých zemích*, str. 73-84.

Karel Bartošek a Ludovít Lašán – mladší řada učebnic, vydávaná od roku 1963 je podrobnější a úžeji vymezená, co do obsahu. Věnuje se pouze nejnovějším dějinám od 19. století do 50. let 20. století. Vzhledem k tomu zpracovává témata podrobněji, než práce Miloslava Trapla a Vratislava. Čapka. Stále však přetrvávají obtíže typické pro toto období – zatížení velkým množstvím textu, který nijak nezohledňuje žáky, čistě ilustrativní obrázky a mapy, které nemají žádnou didaktickou funkci apod. Každou kapitolu však ukončují otázky k zopakování.

Pro střední školy vznikly taktéž dvě řady učebnic, zde se však jednalo o nutné rozdělení dle typu škol:

Jiří Hánl – učebnici pro střední odborné školy zpracoval autorský kolektiv Zdeňka Urbana, Františka Červinky a Alice Teichové pod editorským dohledem historika Jiřího Hánla.⁶⁹ V zásadě odpovídá svým členěním učebnici Karla Bartoška a Ludovíta Lašana, je však delší a podrobnější. Zřetelně se počítalo se staršími studenty, schopnými zvládnout i náročnější témata. Rovněž skutečnost, že učebnice má dva díly, pomohla lepšímu rozvrstvení učiva než jediná učebnice Traplova a Čapkova. Přibylo zde ilustrací, byť stále nejsou didakticky nijak využívány. Text je však členěn do kratších odstavců opatřených po straně „hesly“ jimž se na daném místě autoři věnovali.⁷⁰ Učebnice zabírá období od raného novověku do 50. let a tzv. třetí republika je zde podrobně popisována včetně průběhu únorového převratu (na něj je pochopitelně dáván zvláštní důraz).

Jaroslav Charvát, Vladimír Soják, Marie Pravdová – učebnice pro střední všeobecně vzdělávací školy⁷¹ vznikla jako experimentální text již v roce 1958.⁷² Snad právě proto shrnuje tematiku tzv. třetí republiky do jediné věty a prakticky ji nerozebírá. Tato překvapivá absence jinak často zpracovávaného tématu je tím více zarážející, že další středoškolské učebnice

---

⁶⁹ Proto na něj budeme odkazovat jako na hlavního autora, přestože často bývá na prvním místě uváděn také Zdeněk Urbánek.

⁷⁰ Již u Trapla a Čapka, naproti tomu Bartošek s Lašanem tato hesla nevyužívali.

⁷¹ Později gymnázia.

⁷² Tehdy jako učebnice pro jedenáctý ročník střední školy – střední škola v této době ještě odpovídala základní škole, žáci mohli buď ukončit docházku v osmé třídě, nebo pokračovat do jedenácté třídy. Tyto dodatečné ročníky sloužily jako příprava k dalšímu studiu, tj. v systému zavedeném po roce 1960 odpovídal jedenáctý ročník školy druhému ročníku střední školy. Charvátovy učebnice z let kolem roku 1960 proto mají v názvu „*Učebnice pro 1. a 2. (10.) ročník*“. Byly nadále používány prakticky bez zásadních úprav.

Jaroslava Charváta byly považovány za jedny z nejkvalitnějších v této době.⁷³ Ani ty však toto téma nijak důkladněji nerozváděly, ale spojily jej do jediného odstavce s nástupem komunistické moci v NDR. Z toho důvodu se jim v analýze nebudeme blíže věnovat.

1978 – 1989

Přijetím *Zákona o opatřeních v soustavě základních a středních škol* došlo v roce 1978 k dalším změnám ve školském systému. Uzákoněna byla desetiletá povinná školní docházka. Počet ročníků základních škol se snížil na osm a zbylé dva povinné roky pokrývaly buď výuční obory, nebo první léta středoškolského a gymnaziálního vzdělání. Druhý stupeň základního školství (kde se dějepis vyučoval) tak zahrnoval 5. – 8. třídu. Nové učebnice tedy teoreticky měly zohledňovat nižší věk žáků a studentů, což se v praxi neprojevovalo.

Tematický obsah učebnic odpovídal na změny, jimiž prošlo školství po roce 1968. Již roku 1971 byl vypracován *Metodický list*, který se stal základem pro nové pojetí osnov a učitelské praxe. List charakterizuje nejnovější dějiny jako dějiny dělnické třídy, popř. KSSS a KSČ jakožto jejich představitelů. Odmítá národní pojetí historie, naopak zdůrazňuje zapojení československých dějin do celosvětového kontextu (v zájmu proletářského internacionalismu, samozřejmě) – z toho důvodu měla být věnována zvláštní pozornost těm bodům, v nichž se projevuje třídní boj. Látka posledního ročníku základní školy tak měla být rozvržena do čtyř tematických celků: „*První světová imperialistická válka a Velká říjnová socialistická revoluce*“, „*Kapitalistický svět ve dvacátých letech*“ zahrnující celé meziválečné období, „*Druhá světová válka*“ a „*Svět po druhé světové válce*“. *Metodický list* v komentářích k jednotlivým celkům přímo předepisuje znění učebnic, nutné úpravy textu a požadované vyznění učitelova přednesu, podrobně se věnuje všem kapitolám a tomu, co v nich je třeba zdůraznit. Vytváří tak normativní osnovu učiva, kterou měly sledovat všechny používané publikace. Kromě toho v úvodním slově zmiňuje „*Podmínky didaktického a výchovného úspěchu*“, tj. de facto podmínky, které musí splňovat pro režim přijatelný učitel, a sice: 1. osobní přesvědčení o zákonitém vítězství komunismu (nezastupitelná podmínka); 2. třídní a stranické pojetí výkladu; 3. odborná úroveň učitele; 4. sledování současného dění (tj. stranického tisku). *Zásady Metodického listu* byly s jistými změnami

---

⁷³ Především: Charvát, Jaroslav: *Světové dějiny: Učebnice pro 1. a 2. ročník středních všeobecně vzdělávacích škol a 1. ročník středních odborných škol*, Praha: SPN, 1967.

(zejména rozvržení tematických celků mezi ročníky) aplikovány i v následujících letech a při přípravě dále zmiňovaných učebnic.⁷⁴

V této době mizí dualita používaných učebnic z předchozího období a na začátku 80. let vznikají nové řady odpovídající jednotlivým typům škol:

Základní školy – pro 8. ročník základní školy zpracovali učebnice Miloň Dohnal (autor výše zmiňovaného *Metodického listu*) a Otakar Káňa v roce 1983.⁷⁵ Učebnice je rozdělena na dva díly a zahrnuje dva tematické celky z výše nastíněného schématu (druhou světovou válku a poválečný svět). Tzv. třetí republika je zařazena na závěr prvního dílu⁷⁶ a téma tohoto období je podrobně rozpracováno v několika podkapitolách. Ve zpracování můžeme poprvé vidět snahu o větší přiblížení potřebám žáků – text není tak hutný a náročný, jako v předchozích letech, je jasně strukturován do přehledných odstavců a logicky navazujících kapitol, opatřený je hesly po stranách a opakovacími otázkami na závěr každé kapitoly, viditelná je snaha vysvětlovat jevy v souvislostech a kontextu.⁷⁷ Na konec učebnice je zařazen slovníček pojmů a časová osa sledující události ve světě i v Československu. Na druhou stranu trvá neefektivní využívání ilustrací a map a události jsou pochopitelně podávány v intencích dobové ideologie.

Střední odborná učiliště – učebnice připravená autorským kolektivem Vratislava Čapka, Miloň Dohnala, Otakara Káni, Jany Kovaříkové, Vladimíra Šlika a Renáty Wohlmuthové až v roce 1984 je podstatně kratší a stručnější než práce Dohnalova a Káňova, což odpovídá i zaměření učilišť a menšímu prostoru pro výuku dějepisu.⁷⁸ V jejím úvodu je zařazena kapitola vysvětlující v diagramech historickou dialektiku marxismu, dále se věnuje období 19. a 20. století. Vzhledem k tomu je i prostor věnovaný tzv. třetí republice značně omezený, v podstatě jde jen o tři podkapitoly (v rámci hlavy III. *Vznik a rozvoj světové socialistické soustavy*), které svou strukturou odpovídají spíše učebnicím z 60. let. I zde se setkáme s již normativně používanými prvky (hesla na okrajích stránek, opakovací otázky a úkoly, v závěru učebnice tabulky graficky zachycující události a procesy na časové ose), složité termíny jsou vysvětlovány ve „*Studijním materiálu*“ na konci kapitol. Obrovskou slabinou učebnic Čapkova kolektivu jsou naprosto nepřehledné a zbytečně složité mapy, v nichž není možné se

---

⁷⁴Dohnal, Miloň: *Metodický list k vyučování dějepisu v 9. ročníku základní devítileté školy*, Praha: SPN, 1971.

⁷⁵ Experimentální verze učebnice byla připravena v roce 1979.

⁷⁶Druhý díl se věnuje vývoji od roku 1949 do 70. let.

⁷⁷Ačkoli splňujícím ideologické požadavky doby.

⁷⁸ Celá učebnice na 238 stranách shrnuje dějiny 19. a 20. století oproti cca 150 stranám každého dílu učebnice pro základní školy.

orientovat pro přemíru různých značek, překrývajících se nápisy a časté snahy zaznačit co nejvíce do jediné ilustrace.

Střední odborné školy – experimentální učebnice byla připravena již v roce 1979 kolektivem opět pod vedením Vratislava Čapka ve složení Zdeněk Macek, Miroslav Sutý a Renáta Wohlmuthová. V zásadě nevybočuje z modelu jiných Čapkových učebnic, liší se především detailností a výraznějším začleněním domácích dějin do světových. Vzhledem k pokusnému charakteru práce zde chybí jakékoli ilustrace, viditelná je však snaha o využití dobových pramenů, statistických tabulek a grafů pro snadnější pochopení látky, text je však nadále poměrně hutný. Učebnice se nakonec nepoužívala. Namísto toho vznikla v roce 1984 učebnice z pera Ondřeje Florka, Vratislava Čapka a Zdeňka Macka. Ta je rozsahem, počtem stránek i hloubkou tématu velmi blízká výše zmiňované učebnici pro střední odborná učiliště.⁷⁹ Tzv. třetí republika je zde věnováno ještě méně prostoru, způsobem zpracování se také nijak neodchyluje od modelů známých z 60. let a chybí zde i jakákoli snaha o zapojení nových postupů. Florkův kolektiv v podstatě jen převzal texty starších prací bez viditelnějších vlastních zásahů.

Gymnázia – pro jednotlivé ročníky gymnázií zpracovaly učebnice různé kolektivy autorů, konkrétně pro 3. ročník, kde se probíraly dějiny 20. století, se jednalo o Samuela Cambela, Ivana Kamence, Zdeňka Macka a Jaroslava Sýkoru. Jedná se o nejdlejší a nejobsáhlejší učebnici, velká pozornost je však věnována světovým dějinám a na tzv. třetí republiku tak zůstává relativně málo prostoru v rámci kapitoly III. *Vznik a rozvoj světové socialistické soustavy* a událostem v ČSR se věnují jen tři podkapitoly. Formálně se učebnice nijak zásadně neliší – opět se setkáváme se závěrečnými úkoly a otázkami, hesly na okrajích textu apod. Ilustrace jsou velmi nekvalitní, omezují se na špatné reprodukce černobílých fotografií bez jakékoli výpovědní hodnoty, popř. zde nalezneme mapy, které jsou však nepřehledné, složité a zmatečně kombinují velké množství značek, popisků a šipek, čímž znemožňují jakékoli využití v hodinách.

1990 – 2007

Konec roku 1989 přinesl zásadní společenské změny, na něž muselo reagovat také školství. Školské zákony, jinak platné až do roku 2004, byly postupně novelizovány. Hned v roce 1990 tak např. byla zrušena jednotná škola, povinná ideová orientace školství a školy získaly právní subjektivitu. Díky těmto změnám mohly v Československu vznikat soukromé,

---

⁷⁹Mohla být využívána na obou typech škol.

církevní a další typy škol. Došlo také k návratu k dřívějšímu modelu devítiletého základního vzdělání a rozšířila se nabídka středoškolských oborů. Celková decentralizace školství a odstranění státního dohledu doprovázely změny v pojetí výuky, v níž měly být akcentovány hodnoty spojené s liberální společností a demokracií, schopnost obstat na trhu práce a orientace v moderním světě. Tomu výrazně napomohlo přenesení zodpovědnosti na vedení škol. Přestože v tomto období nadále existovaly klasické osnovy a centrálně vydávané dokumenty, obojí sloužilo spíše k nastavení obecné strategie. Klíčovým dokumentem se roku 2001 stal *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice* (tzv. *Bílá kniha*). Na podrobný popis všech změn zde není místo, je však třeba zmínit, že zásady tohoto programu začaly být reálně zaváděny až s kurikulární reformou v letech 2005 – 2007.⁸⁰

Vzhledem k tomu, že se po roce 1989 na trhu objevilo značné množství učebnic různé kvality a různé oblíbenosti mezi pedagogy, provedli jsme pro potřeby této práce výběr, při němž jsme se orientovali podle výzkumu Dagmar Hudecové uveřejněného v časopise *Pedagogika* v roce 2001.⁸¹ Je však na místě upozornit na několik skutečností: Výzkum se týkal pouze západních Čech (byl prováděn Pedagogickým centrem v Plzni) a byl realizován prostřednictvím dotazníků rozesílaných školám. Jak uvádí sama autorka, jeho výsledky jsou spíše orientační, nejde nám však o vyčerpávající pokrytí všech vydávaných učebnic, nýbrž o reprezentativní vzorek textů.

Učebnice budeme dělit podle nakladatelství a typu škol, jimž jsou určeny. Každé nakladatelství zpravidla vydalo jak učebnice pro základní, tak i střední školy:

SPN: Učebnice SPN navazují na dříve vydávané učebnice Státního pedagogického nakladatelství a tvoří součást jednotné ucelené řady, která zahrnuje publikace pro všechny třídy základní školy. V roce 1999 vydaná učebnice pro 9. třídy z pera Jana Kuklíka a Jiřího Kociana zahrnuje období od konce první světové války do závěru 20. století. Třetí republika se věnuje ve třetím oddílu „*Evropa a svět po roce 1945*“, nicméně kapitoly o československých dějinách jsou kombinovány se světovým vývojem, což působí značně nepřehledně. Text je prokládán žlutě podbarvenými rozšiřujícími pasážemi „pro zájemce“,

---

⁸⁰Zpráva o vývoji českého školství od listopadu 1989 [online], Národní ústav pro vzdělávání, 2009 [cit. 11. 1. 2018]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rv>

⁸¹Hudecová, Dagmar: *Jak učitelé využívají a hodnotí učebnice dějepisu. Vyhodnocení průzkumu PC Plzeň provedeného v západních Čechách* In: *Pedagogika* [online], Vol. 51, 2001, str. 327-336 [cit. 10. 1. 2018]. Dostupné z: <http://pages.pdf.cuni.cz/pedagogika/?p=2192&lang=cs>

tabulkami a kurzívou tištěnými ukázkami dobového tisku, ilustrací je však v učebnici minimum a jsou často nekvalitní, nepřehledné a didakticky v podstatě nepoužitelné, jednoznačně převažuje text. Na druhou stranu je třeba ocenit snahu o zvýraznění důležitých termínů tučně a na závěr kapitol zařazované slovníčky cizích pojmů, data k zapamatování a otázky a úkoly.

Součástí učebnice je poprvé i pracovní sešit, jinak v dějepise až do nedávné doby v podstatě nevídaný. Připravil jej kolektiv autorů pod vedením Františka Parkana. Úkoly v sešitě jsou především zaměřené na práci s textem učebnice – v ní mají žáci hledat odpovědi na otázky, výjimečně jsou vybízeni také k práci s encyklopediemi či jinou literaturou. Časté je doplňování do textu, otázky typu „Kdo jsem?“ (úkolem je uhádnout o jakou historickou osobnost se jedná), či výběr správných odpovědí. Stále se však jedná jen o mechanické doplňování jinde získaných informací. Chybí zde jakákoli snaha vést žáky k zamyšlení nad učivem či propojení s jinými předměty.

Učebnice pro střední školy připravila autorská dvojice Jana a Jana Kuklíkových, opět jako součást jednotné řady, jejímž koordinátorem byl Petr Čornej. Grafickou úpravou odpovídá učebnice knihám pro základní školy, včetně pokračujících problémů s ilustracemi. Text je ještě podrobnější a hutnější, zato je v mnohem větší míře využíváno dobových pramenů a otázek v závěru kapitol. Pozitivní je lepší organizace textu – nejsou již chaoticky kombinovány české a světové dějiny, ale tvoří mnohem kompaktnější bloky uvnitř jednoho oddílu, což napomáhá orientaci a pochopení učiva.

SPL – Práce: Pro základní školy je určená učebnice Jiřího Jožáka z roku 1995.⁸² Jedná se o 4. díl (všechny čtyři jsou určené pro 9. třídu) a věnuje se dějinám od roku 1945. Téma třetí republiky je tak zařazené hned na začátek do dvou samostatných kapitol (předchází jim jen nástin globálního vývoje po válce). Kapitoly jsou uváděné krátkými „anotacemi“, tematicky členěné hesly a ukončují je otázky k zopakování. Text doprovází množství ilustrací, fotografií, grafů, map a ukázek dobových textů, které oceňovali i sami pedagogové. Naproti tomu je učebnici vytýkána přílišná složitost textu, neodpovídající schopnostem žáků základní školy. Rovněž chybí důkladnější komentáře k obrazovému materiálu. Učebnice byla také kritizována za to, že neodpovídá osnovám.⁸³

---

⁸²Ve výzkumu Dagmar Hudecové šlo o nejpoužívanější učebnici.

⁸³ Hudecová, D.: *Jak učitelé využívají a hodnotí učebnice dějepisu*, str. 332.

Učebnici pro střední školy připravil Robert Kvaček, vydána byla roku 2002. Je podstatně stručnější a v jediné knize zahrnuje mnohem delší časové období (od napoleonských válek), proto i téma třetí republiky tvoří jedinou kapitolu. Text se příliš neliší od učebnice pro ZŠ, je však hutnější, je zde méně ilustrací a map, zřejmě je tak reflektován vyšší věk studentů. Větší důraz je kladen na dobové texty a na závěr kapitoly je zařazen námět k hlubší úvaze, také je zde přehled základních dat (na jeho absenci upozorňovali učitelé základních škol).

Scientia – Nakladatelství Scientia vydalo řadu učebnic pro základní školy, jejichž autorkou je Věra Olivová, v roce 1995. Tyto učebnice patří k nejkvalitnějším této doby, paradoxně však nebyly příliš rozšířené na školách. Jejich předností jsou především bohaté ilustrace, hojně využívané ukázky dobové propagandy a umění, které nabízejí jisté možnosti didaktického využití ve výuce. Text je jasně strukturovaný, dělený na kratší tematické úseky. Bohužel chybí otázky k zopakování, vysvětlení složitějších či nejasných termínů (např. termín lidová demokracie), či další pomůcky v jiných učebnicích běžné. Otázkou je vhodný rozsah – učebnice je poměrně krátká, což nemusí být na škodu, zdá se však, že autorka musela na mnoha místech omezit text na nejnutnější fakta. Téma třetí republiky je zde zařazeno do dvou krátkých samostatných kapitol, druhé polovině 20. století je však – i vzhledem k celkové délce učebnice – věnováno poměrně málo prostoru.

Velmi podobná je učebnice pro střední odborné školy Vratislava Čapka a Jaroslava Pátka z roku 2001. Obecně je však stručnější, hutnější a složitější, využití ilustrací není tak povedené a spíše dominuje text, přibyly však opakovací otázky, v textu zvýrazněné termíny a jména, ve větší míře jsou využívány dobové prameny. Zajímavé je využití rámečků se zajímavostmi na okrajích stránek. Třetí republika je věnována jediné kapitole, jinak jsou však dějiny dvacátého století očividně hlavním tématem – tvoří celou třetinu učebnice, která pokrývá historii od starověku až do 21. století.

Fortuna – ze všech sledovaných učebnic nejkratší je učebnice zpracovaná Jiřím Kocianem pro základní školy, kterou vydalo vydavatelství Fortuna v roce 1997. Téma třetí republiky je v ní nepřehledně rozděleno a propleteno se světovými dějinami a není tak možné jednoznačně určit jeho rozsah. Zmatečnost je vůbec velkou nevýhodou této učebnice – poměrně hutný text s minimem ilustrací je rozdělen do sloupců a navíc prokládaný modře tištěnými pasážemi, které zabírají spodní polovinu každé strany a ještě více tak komplikují sledování studijního textu. Chybí také jasnější shrnutí důležitých pojmů a dat, jež by usnadnily učení.

Pro střední školy vydalo nakladatelství Fortuna učebnici Josefa Harny a Rudolfa Fišera. Období třetí republiky pokrývají první dvě kapitoly předposledního oddílu nazvaného *Květen – Únor – Srpen (1945 – 1968)*. Celkově se jedná o velmi obsáhlý a podrobný hutný text, spíše vhodný pro zájemce o historii. Jeho velkou nevýhodou je nepřehledné rozdělení do sloupců doplňovaných řadou spíše odborných informací včetně citací literatury. Fotografie se drží „klasické“ ilustrativnosti a nejsou prakticky využitelné, o něco kvalitnější jsou mapy, ale v pozdějších kapitolách se zdají být násilně přikládány i tam, kde nepodávají žádné skutečné informace. Snad jediným skutečným pozitivem (vyjma odborného zpracování) jsou závěrečné otázky, které vedou studenty k zamyšlení nad některými historickými jevy, a přehledné chronologické tabulky na konci učebnice.

2007 – současnost

Kurikulární reforma školství se v ČR připravovala dlouhodobě a předpokládala ji již tzv. *Bílá kniha* z roku 2001.⁸⁴ K postupné realizaci došlo v letech 2005 – 2007, kdy vznikl nový školský zákoník a doposud využívané osnovy byly nahrazeny Rámcovými vzdělávacími programy (RVP, na ně navazují Školní vzdělávací programy, které si vypracovávají jednotlivé školy samy) zaměřenými již ne na pouhé plošné hodnocení, ale na rozvoj tzv. „klíčových kompetencí“ potřebných pro uplatnění v moderním světě.⁸⁵ Jednotlivé školy tím v systému regionálního školství získaly větší svobodu v organizaci výuky, která již nemusela odpovídat centrálně vydávanému „plánu“, ale mohla být přizpůsobována místním podmínkám. Současně s tím probíhající debaty o potřebě nových přístupů ve výuce si logicky vyžádaly i novou koncepci učebnic zaměřených na rozvoj zmiňovaných kompetencí, využívání informačních technologií a interaktivních prvků ve výuce.⁸⁶

Do nabídky učebnic se výrazně promítl rostoucí počet vydavatelství. Vedle již zavedených jako SPN, Scientia, Fortuna atd. se od začátku 21. století nově profilují např. Fraus, Nová škola, Didaktis ad. I vzhledem k tomu jsme výběr učebnic pro analýzu museli omezovat ještě více než pro předchozí období. Ve sledovaných učebnicích můžeme vidět ustálení jakéhosi obecného modelu grafického zpracování, které zahrnuje jednu linii hlavního

---

⁸⁴ *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice* [online], Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2001 [cit. 12. 1. 2019]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rv>

⁸⁵ *Klíčové kompetence v základním vzdělávání* [online], Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007 [cit. 21. 2. 2019]; *Klíčové kompetence na gymnáziu* [online], Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007 [cit. 21. 2. 2019]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/klicove-kompetence>

⁸⁶ Např. i-učebnice vydavatelství Fraus. <https://www.fraus.cz/cs/nezavisle-stranky/i-ucebnice>

textu doplněnou o barevně odlišené boxy s dodatečnými informacemi. Viditelně přibylo ilustrací, ovšem v některých případech se zcela nepodařilo využít jejich potenciálu a zůstávají tak pouze ilustrativními obrázky bez didaktické hodnoty. Rovněž pracovní sešity se staly v podstatě běžnou součástí učebnic. Patrná je snaha vést žáky a studenty k zamyšlení nad událostmi, k propojování znalostí (i mezipředmětového), důraz je kladen na pochopení kontextu spíše než na faktické informace, kterých značně ubylo.

Pro analýzu jsme vybrali publikace těchto vydavatelství:

SPN – pokračující řada učebnic, která navazuje na starší knížky, autorkou učebnice pro 9. ročník je Veronika Válková. Tyto učebnice jsou nejfaktičtější, text je hutný, ale poměrně jasně strukturovaný a srozumitelný, postupuje od obecnějších dějin k československým. Doplnuje jej časová osa u horního okraje každé stránky, největší nevýhodou je již zmiňovaná práce s ilustracemi. Naopak pozitivně je třeba hodnotit opakovací a doplňující otázky, které cílí na propojování učiva a hlubší zamyšlení nad tématem.

Učebnice pro střední školy se nejvíce blíží učebnicím předchozího období. Prakticky nijak nevybočuje rozsahem tématu, ani zpracováním. Hutný text je vystavěný na faktech, citelně však ubylo dat. Pokračuje i poněkud nešikovné rozdělení, kdy jsou československé dějiny zařazeny až za světový vývoj od druhé světové války ke konci století. Oproti předchozí učebnici téhož vydavatelství tak došlo jen k jediné změně – byla přidána nová kapitola, která se věnuje vývoji na počátku 21. století.

Fraus – strukturou velmi podobná je učebnice kolektivu vedeného Františkem Parkanem, mnohem méně se však soustředí na faktografii a více na vysvětlování jevů. Text je volnější, stručnější, ale dobře shrnuje vše důležité, otázky a úkoly jsou jednou z největších deviz této řady, žáky vedou k samostudiu dílčích témat, propojují učivo mezi předměty a učitelé je mohou využít k zahájení diskuze ve třídě, na konec učebnice je také zařazena „*Systematizace učiva*“, tj. jakési shrnutí každé kapitoly. Největší slabinou jsou malé a někdy nejasné ilustrace. Za učebnicí však pokulhává pracovní sešit, který pouze opakuje informace z knížky a nijak nerozvíjí učivo dále.

Nová škola – učebnice pro základní školy z pera Františka Čapky trpí podobnými nedostatky jako výše zmíněná publikace vydavatelství Fraus. Text se zdá být ještě stručnější, což vyvolává otázky, zda se podařilo skutečně zahrnout vše, co by učebnice měla obsahovat. Na druhou stranu v ještě větší míře propojuje učivo s jinými předměty i se současnou situací,

autoři se v otázkách často ptají přímo na názor žáků. Liší se také grafická úprava – ta zde působí méně přehledně, než u předchozích učebnic, protože v jediné linii se střídá výklad, úkoly, skupinové práce, zajímavosti, ukázky z krásné literatury atd. odlišené pouze značkami na okrajích stránky.

Didaktis – učebnici pro střední školy zpracoval rozsáhlý kolektiv pedagogů a historiků. Vzhledem k určení starším studentům je text mnohem obsáhlejší a odbornější než u předchozích, přitom je však přehledný, dobře napsaný a srozumitelný. Autoři pracují jak s vlastním výkladem (data se objevují jen v nejnútnejší míře), tak i s dobovými prameny a v boxech po stranách hlavního textu do hloubky vysvětlují komplikovanější jevy. Velmi kvalitně zpracované jsou „dodatečné“ materiály – především mapy na začátcích kapitol, na konci učebnice zase historická čítanka s ukázkami textů i jejich interpretací a zařazením do dobového kontextu. Zajímavostí jsou zařazené rozhovory s politickými vězni a přeživšími z koncentračních táborů. Nechybí ani příklady filmů, které dané období zobrazují. Jedinou slabinou jsou drobné ilustrace, to však vynahrazuje velmi kvalitně zpracovaný pracovní sešit. Cvičení jsou založená na porozumění a interpretaci dobových textů, jen minimálně jde o doplňování informací typické pro ostatní podobné sešity. Pozornost je věnována také práci s propagandou, fotografiemi apod., které zde nejsou jen ilustrativní, ale slouží jako podklad pro další didaktickou práci.

3. Analýza: Obraz tzv. třetí republiky v učebnicích dějepisu

3.1. První učebnice a sovětský model školství (1950 – 1960)

Jak již bylo zmíněno, první učebnice zpracovávající téma poválečného vývoje vznikaly krátce po samotném roce 1948. Od roku 1950 pak byly používány učebnice připravené kolektivem vedeným Janem Dědinou. Odrážely pochopitelně oficiální ideologický pohled, který se v průběhu celého období komunistické totality v podstatě nezměnil.⁸⁷

Dědinovy učebnice spojují téma tzv. třetí republiky s koncem války a celé období zahrnují pod termín „*Národní a demokratická revoluce*“. Druhá světová válka je zde prezentována značně emotivně jako vypjatý boj, v němž rozhodující roli sehrálo hrdinné partyzánské hnutí, podporované s vlasteneckým nadšením a zápalem značnou částí společnosti, např.: „*Nesmírná láska k národu a nenávisť proti fašistickým okupantům dodala partyzánům sílu, aby pokračovali v boji se stále větší měrou... Odpor proti okupantům bez ohledu na nejhorší teror stále rostl, na rozhlasové výzvy Klementa Gottwalda a jeho spolupracovníků přibývali stále noví bojovníci.*“⁸⁸ V obdobném duchu se nese také líčení Slovenského národního povstání, Pražského povstání a příjezdu sovětských vojsk. Nechybí ani připomínka toho, že americké oddíly u Plzně „*se však nevypravily do Prahy na pomoc.*“⁸⁹

Pro poválečná léta můžeme vysledovat několik klíčových témat, která jsou v závěru kapitoly shrnuta do otázek pro žáky, především se jedná o Košický vládní program, volby v roce 1946 a únorový převrat v roce 1948.

Košický vládní program je zdůrazňován jako dílo KSČ. Ta byla podle textu učebnice nejen autorem programu, ale také tím, kdo zajistil, že republika zůstane „*skutečně lidu*“, protože jako jediná dbala na jeho dodržování.⁹⁰ Objevuje se zde dobová představa, že je třeba se zbavit starých problémů, jež zapříčinily konec první Československé republiky, zárukou má být „*lidová demokracie*“, tj. stav, kdy „*nositelem vládní moci může být jen blok dělníků, rolníků, živnostníků a inteligence, prostě blok pracujícího lidu měst a venkova... měly zůstat jen čtyři strany (komunistická, soc. dem., nár. soc. a lidová), ostatní strany buržoasní byly jako zrádcovské zakázány.*“⁹¹ Dále je nový politický systém charakterizován vůdčí rolí komunistické strany (jako představitele dělnické třídy) a rolí národních výborů, jejichž

---

⁸⁷Alespoň ne pro školské prostředí

⁸⁸Dědina, Jan a kol.: *Dějepis: učební text pro 4. třídy středních škol*, Praha: SPN, 1950, str. 160.

⁸⁹Tamtéž, str. 161.

⁹⁰Tamtéž, str. 163.

⁹¹Tamtéž.

prostřednictvím „*si lid vládne sám*“ a má „*rozhodující vliv... na státní správu a stejně rozhodující vliv na hospodářské poměry ve státě.*“⁹² Téma „*zrádců a kolaborantů*“ se objevuje opět v souvislosti s Němci, kteří „*byli převážně nacisty*“.⁹³ Celý odsun je shrnut do jediného odstavce, podle kterého bylo německé obyvatelstvo z Československa vystěhováno s pomocí SSSR.⁹⁴

Volby v roce 1946 autoři doplňují přídomkem „*první lidové*“ ve zřejmé snaze spojit volební úspěch KSČ s budováním „*lidové demokracie*“. Gottwaldova vláda je charakterizována zejména snahou o obnovu válkou rozvráceného hospodářství jako prvního kroku při budování socialismu. K dosažení tohoto cíle „*Bylo nutno překonat veliké překážky*“, ač ty nejsou v textu nijak blíže rozebírány. Co je však opakovaně zdůrazňováno, je velikost celého projektu, který „*vyžadoval obětavosti a spolupráce všech lidí v Československé republice*“⁹⁵ Do textu tak proniká nejen nadšení ovládnuté většinovou společností v letech těsně po válce, ale také pozdější „*budovatelský étos*“ známý z padesátých let.

Z pochopitelných důvodů chybí v učebnici jakákoli zmínka o aktivitě KSČ namířené proti ostatním stranám, naopak politická krize je prezentována jako „*nový nástup reakce*“ snažící se zvrátit vývoj směrem k socialismu. „*Reakční*“ politici se v pojetí učebnice pokoušeli o narušení vztahu mezi Čechy a Slováky, útočili na odborové hnutí a komunistickou stranu. Za jejich podporovatele jsou označováni „*západní kapitalisté*“.⁹⁶ Samotný průběh únorových událostí je shrnut poměrně krátce a vágně. Zmíněna je demise ministrů 20. února, po němž KSČ „*obrátila se k pracujícím lidu měst a venkova, k jednotnému Revolučnímu odborovému hnutí a tam našla jednomyslný souhlas a oporu. Klement Gottwald se vlády nevzdal.*“⁹⁷ Převrat je ospravedlňován jako ústavní a legální, vzhledem ke komunistické většině v parlamentu. O roli prezidenta Beneše zde není žádná zmínka, blíže nejsou zmiňovány ani události na Slovensku či jiné krize předúnorového období.

Na závěr kapitoly shrnující poválečný vývoj zasadili autoři další dvě části věnující se přínosu K. Gottwalda a J. V. Stalina dějinám ČSR a světa. Oba oslavné texty mají všechny

---

⁹²Tamtéž, str. 164.

⁹³Tamtéž, str. 163.

⁹⁴Tamtéž.

⁹⁵Tamtéž, str. 165

⁹⁶Tamtéž.

⁹⁷Tamtéž.

rysy soudobého kultu osobnosti, jsou značně nekritické a zveličují jejich zásluhy. Jsou psány patetickým stylem, nepřináší však prakticky žádné faktické informace. Zejména u Stalina je zdůrazňováno, že Sovětský svaz neuznal Mnichovskou dohodu, že „...*dal slovenským bojovníkům zbraně i zkušené partyzánské velitele*“ a „...*ve kritických chvílích slovenského národního povstání zabránil rozdrčení slovenského lidu*...“.⁹⁸

V průběhu 50. let se obsah učebnic měnil jen minimálně. Svou roli zde hrály brzy zavedené změny po vzoru sovětského školství. Úprav se dočkala pouze poslední kapitola, věnující se mezinárodnímu vývoji, vzhledem k našemu tématu jí však nebudeme věnovat více pozornosti.⁹⁹

3.2. Mezi *Zákonem o soustavě výchovy a vzdělání* a zrušením 9. tříd (1960 – 1978)

Roku 1960 byl přijat *Zákon o soustavě výchovy a vzdělání*, kterým vznikla devítiletá základní škola a systém navazujícího středoškolského vzdělání, proto byly připravovány taktéž nové učebnice. Ideový výklad poválečného období nicméně zůstal prakticky stejný – i nadále bylo zdůrazňováno budování nové „lidové“ demokracie pod vedením KSČ, poválečná hospodářská obnova a „kontrarevoluční“ role nekomunistických stran, zejména lidovců, národních socialistů a Demokratické strany. Největších změn se dočkal rozsah probírané látky – učivo bylo zpracováno mnohem podrobněji a s větším ohledem na didaktické potřeby výuky (logické členění kapitol, hesla a závěrečné opakovací otázky apod.). Výrazně se proměnil styl, z něhož se vytratil patos starších učebnic. Zejména práce Miloslava Trapla a Vratislava Čapka jsou věcnější, Bartošek s Lašánem zase využívali čtivějšího „vyprávěcího“ stylu, ovšem bez oslavných pasáží 50. let. Středoškolské učebnice zpracované kolektivem autorů kolem Jiřího Hánla mají velmi blízko k práci Trapla a Čapka a to jak formou, tak obsahem. Zdůrazňují však některé věci, pro něž Trapl a Čapek nenalezli ve své poměrně stručné učebnici místo.

Hlavní témata zůstala prakticky stejná, tj.: konec druhé světové války, Košický vládní program, volby v roce 1946 a hospodářská obnova země a únorový převrat v roce 1948.

---

⁹⁸Tamtéž, str. 167-174.

⁹⁹Původně kapitola sedmá, *Boj o světový mír* – popisovala jednání velmocí během a po válce, zakládání mezinárodních organizací a kořeny studené války (pochopitelně podle oficiální ideologické linie). Ve vydání z roku 1952 již byla přejmenována na *Vznik lidově demokratických států evropských* a postupně se věnovala vývoji v jednotlivých zemích Východního bloku. V tomto vydání byla také přidána kapitola osmá sledující nástup komunistických režimů v Asii.

Konec války a poválečný vývoj jsou již jasně rozdělovány, chybí patetické líčení národního odporu. Naproti tomu se objevuje nová interpretace: „*Také druhou světovou válku rozpoutali velcí kapitalisté, toužící po obohacení.*“¹⁰⁰ Kapitalismus je tak chápán jako hlavní strůjce světového konfliktu v „širší perspektivě“. Nicméně díky roli SSSR ve válce lidé „*viděli, že celý svět zachránil stát bez kapitalistů... Přitažlivost socialismu vzrostla.*“ a „*Komunisté... získali mnoho nových přívrženců.*“¹⁰¹ Válka tedy umožnila nástup nových režimů na osvobozeném území, v našich podmínkách úspěchy Rudé armády „*znemožnily plány londýnské skupiny buržoazie na obnovu kapitalismu...*“¹⁰²

Právě zmínění role londýnské exilové vlády, prezidenta Beneše a dokonce i dalších politiků (Zdeněk Fierlinger) je jednou ze změn oproti starším učebnicím. KSČ pochopitelně nadále zůstává „*vedoucí silou odboje*“, nicméně není již jedinou.¹⁰³ Stejně tak odsun Němců z československého území již není jednostranným vyhnáním, ale zmíněna je role velmocí, které akt schvalovaly. Dokonce je připouštěno, že ne všichni Němci byli fašisté, ale že zde existovaly i antifašistické skupiny, jimž bylo dovoleno zůstat. Vystěhování je zdůvodňováno tím, že „*přispělo k zabezpečení naší republiky*“.¹⁰⁴

Košický vládní program také není jen dílem KSČ, nýbrž „*základním politickým programem Národní fronty*“.¹⁰⁵ Poprvé se tak neobjevují komunisté jako jediná vůdčí politická strana, ale je reflektováno jejich postavení v Národní frontě, tj. v „*organizaci, která sjednotila všechny antifašisty*“.¹⁰⁶ Pochopitelně však jen komunistická strana (s částečnou podporou sociální demokracie) prosazovala Košický program do důsledků, zatímco ostatní strany se od něj vzdalovaly. Právě důsledné prosazování programu charakterizuje období bezprostředně po válce. Miloslav Trapl a Vratislav Čapek zmiňují dekrety prezidenta republiky jako výsledek politického tlaku komunistů proti opozici.¹⁰⁷ Bartošek s Lašánem zase podrobně rozvádějí obtíže, s nimiž se museli komunisté vypořádat při obnově země:

---

¹⁰⁰Bartošek, Karel – Lašán, Ludovít: *Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*, Praha: SPN, 1963, str. 142.

¹⁰¹Tamtéž.

¹⁰² Trapl, Miloslav – Čapek, Vratislav: *Dějepis pro devátý ročník základní devítileté školy*, Praha: SPN, 1960, str. 158.

¹⁰³ Tamtéž; Téma Národní fronty obsáhle pojímá učebnice Hánlova kolektivu, přitom však nevybočuje z dobového pojetí, viz: Hánl, J. (ed.): *Dějepis pro 2. ročník střední odborné školy*, Praha: SPN, 1962, str. 383.

¹⁰⁴Tamtéž; Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 143.

¹⁰⁵Trapl, M. – Čapek, V.: *Dějepis*, str. 158.

¹⁰⁶Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 147.

¹⁰⁷Trapl, M. – Čapek, V.: *Dějepis*, str. 158.

„Vykorišťovateli ještě zůstaly mnohé továrny, stavební závody a velké obchody. Presidentem republiky byl buržoazní politik Edvard Beneš. Kapitalisté měli své mluvčí ve vládě a ovlivňovali činnost národně socialistické a lidové strany v českých zemích a strany demokratické na Slovensku... vydávali se za přátele pokroku a mnoho poctivých lidí jim ještě věřilo.“¹⁰⁸

Význam připisovaný volbám v roce 1946 je zde zachován. Volební úspěch KSČ pochopitelně všichni autoři zdůrazňují, stejně jako Budovatelský program Gottwaldovy vlády a přípravu nové ústavy. Bartošek a Lašán zmiňují mimoděk i ekonomické potíže poválečného Československa, ač ty se jinde neobjevují: „... buržoazní politikové... Dávali znárodněnému průmyslu a komunistům vinu za zásobovací potíže.“¹⁰⁹ Zajímavostí je zmiňované nadšení do práce, které v této době mělo ovládnout široké vrstvy obyvatel: „Často věnovali práci pro republiku i svůj volný čas... Pomáhali i mladí lidé. Např. tisíce studentů odjely na několik týdnů do pohraničí a pracovaly tam v zemědělství.“¹¹⁰ Vzhledem k tomu, že Bartošekova a Lašánova učebnice je podstatně podrobnější a obsáhlejší, v ní můžeme nalézt i další jinak málo časté informace, např. se připouští problémy v pohraničí: „Mezi nově příchozími však byli i lidé, kteří se chtěli rychle a bezpracně obohatit.“¹¹¹

Samostatná kapitola se zpravidla věnuje vrcholící společenské krizi v letech 1947 – 1948 a především únorovému převratu.¹¹² Na rozdíl od učebnic z předchozího období se zde již můžeme dočíst o výrazných problémech se zásobováním, suchu v létě roku 1947 a údajném spiknutí Demokratické strany na Slovensku.¹¹³ Původcem těchto krizových událostí byla pochopitelně buržoazie, která se „nikdy nesmířila s vymoženostmi květnové revoluce a pomýšlela na jejich zmaření.“¹¹⁴ Ve slovenském prostředí zase zmiňuje Hánl „skryté ľudácké živly“.¹¹⁵

Únorovým událostem věnují nejvíce pozornosti Hánl a Bartošek a Lašán. Trapl s Čapkem je shrnují do jediného odstavce nadepsaného „Pokus reakce o puč v únoru

---

¹⁰⁸Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 147.

¹⁰⁹ Pokud jsou již zmiňovány, pak jako výsledek působení protikomunistických sil a zároveň je připomínána pomoc Sovětského svazu. Tamtéž, str. 150.

¹¹⁰Tamtéž, str. 152.

¹¹¹Tamtéž, str. 150.

¹¹²Bartošek a Lašán rozpracovávají toto téma dokonce do dvou kapitol.

¹¹³Trapl, M. – Čapek, V.: *Dějepis*, str. 160-161; Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 154-158.

¹¹⁴Trapl, M. – Čapek, V.: *Dějepis*, str. 160.

¹¹⁵Hánl, J. (ed.): *Dějepis*, str. 387.

1948“¹¹⁶ Hánl spojuje únorové dění s krizí na Slovensku a chápe obojí jako jednotný „*nástup reakce*“. V interpretaci dalšího vývoje se však shoduje s Bartoškem a Lašánem: „*Na jaro 1948 se připravovaly nové volby. Kapitalisté měli oprávněný strach, že v těchto volbách bude komunisty volit většina lidí. Začali proto připravovat rozhodující pokus o zvrát poměrů.*“ „*Pokus o reakční převrat*“ je tedy popisován jako odpověď na rostoucí podporu komunistů a u Bartoška a Lašana se můžeme dokonce dočíst o tom, že „*buržoazní ministři byli s Benešem tajně domluveni, že v úřednické vládě nebudou komunisté*“ a že „*tajně připravili i vytvoření ozbrojených oddílů.*“¹¹⁷ V tomto bodě se učebnice rozcházejí. Zatímco Hánl nerozebírá příčiny připravovaného převratu a teprve poté, co „*plány reakce odhalilo před veřejností listopadové zasedání*“ ÚV KSČ, objevují se další požadavky na znárodnění, Bartošek s Lašánem kauzalitu obrací a chápou požadavky na znárodnění jako příčinu protikomunistické aktivity.¹¹⁸ V obou případech je však další vývoj víceméně stejný – odstoupení ministrů 20. února 1948 mělo zahájit „*kontrarevoluční převrat*“. KSČ odpovědělo výzvou k masovým akcím na Staroměstském náměstí, zakládáním akčních výborů Národní fronty a vyzbrojováním Lidových milicí. Obzvlášť pečlivě popisují události Bartošek s Lašánem¹¹⁹ Vyzdvihována je generální stávka 24. února, zato pouze Hánl zmiňuje, že „*dne 23. února obsadily bezpečnostní orgány ústřední sekretariát národně socialistické strany, neboť se zjistilo, že... připravují ozbrojené spiknutí.*“¹²⁰ Můžeme tak pozorovat zřetelný posun v interpretaci převratu od neurčité snahy o zvrácení poměrů¹²¹ k důkladně plánovanému a zahraničím podporovanému pokusu o ozbrojený puč, kterému bylo zabráněno díky KSČ.

Podobně jako učebnice z 50. let, ani ty výše rozebírané se příliš neměnily. K nejvýznamnějším zásahům do obsahu došlo po roce 1968, ovšem týkaly se zejména posledních kapitol, kterým se naše analýza nevěnovala, a kde se často objevovaly nástinů kritiky dosavadního vývoje, či snaha o objektivnější pohled na problémy

---

¹¹⁶Zajímavé je zde použití termínu „*tábor lidu*“ pro označení prokomunistických demonstrací. Snad úmyslný odkaz na „*tábory lidu*“ v 19. století. Trapl, M. – Čapek, V.: *Dějepis*, str. 161-162.

¹¹⁷Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 158.

¹¹⁸Hánl, J. (ed.): *Dějepis*, str. 388; Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 158.

¹¹⁹Na celých třech stranách, viz: Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 158-160.

¹²⁰Hánl, J. (ed.): *Dějepis*, str. 390.

¹²¹Viz: předchozí kapitola.

v hospodářství.¹²² Přestože někteří z autorů se v nastupující normalizaci stali politicky nepohodlnými,¹²³ byly jejich učebnice používány nadále až do roku 1978, kdy je nahradily nové, odpovídající na změny v systému školství.

3.3. Normalizace a uvolnění (1978 – 1989)

S novou školskou reformou v roce 1978 začaly vznikat také nové řady učebnic, napřed v experimentální podobě,¹²⁴ v průběhu první poloviny 80. let pak již ve své finální úpravě. Tyto učebnice vycházely z metodiky rozpracované Miloněm Dohnalem v *Metodickém listu* z roku 1971, ale látku si upravovaly podle typu škol. Nejobsáhlejší a nejpodrobnější byly učebnice pro 8. ročník základních škol, mnohem stručnější byly učebnice středoškolské. Mezi nimi zejména učebnice pro střední odborná učiliště byly velmi obecné, zatímco knížky pro gymnázia obsahovaly nejen mnohem více informací, ale překvapivě i poněkud odlišné pojetí dějin, jak ještě uvidíme.¹²⁵

Období tzv. třetí republiky bylo v učebnicích na přelomu 70. a 80. let již chápáno mnohem komplexněji, než v předchozím období. Tvořilo vždy samostatnou kapitolu (či kapitoly), obvykle začleněnou do oddílu, hlavy, či části nazvané „*Vznik a rozvoj světové socialistické soustavy*“.¹²⁶ Můžeme pak rozlišit několik tematických celků:

V poválečném období jsou hlavními tématy rozvrat a obnova hospodářství, role KSČ a Košického vládního programu, popř. ostatních stran, národních výborů, závodních rad, pozemkové reformy a znárodnění. Objevuje se také řešení národnostních otázek a častý je důraz na tzv. budovatelské hnutí.

Pro období mezi volbami v roce 1946 a prohlubováním vnitropolitické krize od roku 1947 jsou nejčastěji zdůrazňovány VIII. sjezd KSČ, Budovatelský program nové vlády

---

¹²²Např.: „*Třetí pětiletý plán, zahájený v roce 1961, musel být zrušen. V průmyslu, v zemědělství i ve veřejném životě bylo třeba odstranit mnoho nedostatků...*“ Bartošek, K. – Lašán, L.: *Dějepis*, str. 222.

¹²³Např. Karel Bartošek.

¹²⁴Např. Dohnal, Miloň a kol.: *Dějepis: experimentální učebnice pro 8. ročník ZŠ*, Praha: SPN, 1979; Čapek, Vratislav a kol.: *Dějepis pro 2. ročník experimentálních středních odborných škol*, Praha: SPN, 1980.

¹²⁵Tzv. třetí republiky věnuje Dohnal celkem 28 stran (ze 150) v rámci 7 podkapitol, Čapek 12 stran (z 365) ve 3 kapitolách, Čapek 9 stran (z 220) rovněž ve třech kapitolách a Florek pouhé 4 strany. Tyto počty jsou však relativní, každá učebnice zpracovává jiný úsek dějin. Tak Dohnal na 150 stranách popisuje pouze světovou válku a poválečné změny, zatímco Čapek na 220 stranách zahrnuje vše od 19. do 20. století.

¹²⁶U Čapka, Cambela a Florcka. U Dohnala pak jako „*Vznik světové socialistické soustavy a prohloubení všeobecné krize kapitalismu*“.

a Hradecký program, dále situace kolem Marshallova plánu a pomoci Sovětského svazu a nově spory o milionářskou daň a politická krize na Slovensku.¹²⁷

Třetím tématem je únorový převrat v roce 1948. Zde můžeme pozorovat již téměř kanonické pojetí, pouze s minimálními rozdíly ve vysvětlení příčin. V závěru téměř vždy nalezneme interpretaci událostí z hlediska dobové ideologie.

Popis poválečných let se obecně soustředí na rozvrácené hospodářství, materiální a lidské ztráty: „*V žalářích, koncentračních táborech a na válečných frontách zahynulo přes 360 000 našich spoluobčanů, mezi nimi 25 000 komunistů... Celé národní hospodářství bylo rozvráceno. Mnoho důležitých objektů a budov bylo zničeno nebo poškozeno válečnými akcemi a bombardováním.*“¹²⁸ V těchto podmínkách se lidé dobrovolně zapojovali do rekonstrukce hospodářství v rámci toho, co učebnice ve shodě nazývají „*budovatelským hnutím*“, čímž se zřejmě předjímá i pozdější komunistická propaganda zaměřená podobným směrem. Alespoň Dohnal spojuje aktivity komunistů přímo s nadšenou prací po osvobození. Naproti tomu Čapek zmiňuje, že teprve osvobození ČSR Sovětským svazem vytvořilo „*příznivé podmínky i pro poválečný vývoj... v němž se dělnická třída vedená komunistickou stranou stala hlavní a rozhodující silou.*“¹²⁹

Významný prostor je věnován tzv. „lidové demokracii“ a jejímu fungování, přestože výklad nepřesahuje tradiční pojetí. Zdůrazňována je zejména role národních výborů a závodních rad jakožto „*revolučních orgánů lidu, nositelů státní moci... Prováděly očistu veřejného života od zrádců a kolaborantů...*“¹³⁰ Lidovost je zmiňována opakovaně jako hlavní deviza nového režimu, kromě těchto vágních charakteristik však není nijak dále rozváděna. Obvykle je spojována s Košickým vládním programem, znárodněním klíčových podniků, pozemkovou reformou (často stavěnou do protikladu s nedostatečnou reformou z roku 1919) a samozřejmě s aktivitou KSČ jako nejsilnější strany.

Obvykle je s lidovou demokracií spojována i Národní fronta. Interpretace tohoto dobového fenoménu se u různých autorů poněkud liší. Čapek ji nejdůsledněji spojuje s KSČ, když píše, že komunistická strana „*se rozhodla postupovat a uskutečňovat revoluční cíle v rámci široké Národní fronty*“, pomocí níž zapojovala do práce všechny vrstvy

---

¹²⁷ Pouze u Florka až v závěrečné části. Florek, Ondřej a kol.: *Dějepis pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť*, Praha: SPN, 1984, str. 134.

¹²⁸ Dohnal, Miloň: *Dějepis pro 8. ročník základní školy*. 1. díl, Praha: SPN, 1983, str. 117.

¹²⁹ Čapek, Vratislav a kol.: *Dějiny 19. a 20. století. Dějepis pro dvouletá a tříletá střední odborná učiliště*, Praha: SPN, 1984, str. 178.

¹³⁰ Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 121.

obyvatelstva.¹³¹ S mírnější formou se setkáme u Dohnala, který NF definuje jako „*třídní svazek pracujících měst a venkova*“ ustavený v Moskvě roku 1945,¹³² popř. u Florka je pak „*výrazem jednoty českého a slovenského lidu*“.¹³³ Nejvolnější chápání Národní fronty nalezneme u Cambela. Ten ji nejen nespojuje jednoznačně s KSČ, ale popisuje ji jako širokou koalici politických stran, které byly okolnostmi nuceny spolupracovat. Tento „*nový stranickopolitický systém*“ se až později diferencoval s tím, jak problémy poválečné obnovy ustoupily a strany začaly soupeřit o vliv ve státě. Cambelovo pojetí je ojedinělé také v dalších směrech. Kromě všudypřítomného znárodnování a pozemkové reformy zmiňuje i postátnění škol a vliv katolické církve na Slovensku a její propojení s Demokratickou stranou.¹³⁴

Proměny národnostního složení jsou popisovány stále v intencích předchozího období, tj.: Němci byli vystěhováni jako fašisté a zrádci, maďarská otázka byla řešena výměnou za Slováky žijící na maďarském území. Mízi zmínky o roli Sovětského svazu, který měl plán vysídlení podporovat, a také o souhlasu ostatních mocností. Dohnal však zmiňuje, že „*KSČ prosadila, že němečtí antifašisté mohli... zůstat v Československu.*“¹³⁵ Na stejném místě se pak objevuje novinka – poprvé je zmiňováno postavení ostatních menšin, jmenovitě Poláků a Ukrajinců.

V rámci druhého tematického celku se Cambelova učebnice od ostatních velmi výrazně liší, pojednáme o ní proto samostatně. Zbývá autoři se na průběhu „*upevňování lidově demokratického řádu*“¹³⁶ a „*přerůstání národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou*“¹³⁷ v zásadě shodují.

Úvodním bodem je u všech VIII. sjezd KSČ, který stanovil nový program pro blížící se volby. Cílem komunistické strany bylo „*prosadit ústavní zakotvení výsledků revoluce*“¹³⁸ a to pokojnou cestou v intencích parlamentního systému.¹³⁹ Výsledky voleb v roce 1946 byly pochopitelně líčeny jako velký úspěch, opakovaně se objevuje volební heslo „*Republice více*

---

¹³¹Čapek, V. a kol.: *Dějiny 19. a 20. století*, str. 178.

¹³²Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 121.

¹³³Florek, O. a kol.: *Dějepis*, str. 132.

¹³⁴Cambel, Samuel a kol.: *Dějepis pro 3. ročník gymnázia*, Praha: SPN, 1987, str. 225-226.

¹³⁵Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 124.

¹³⁶Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 125.

¹³⁷Florek, O. a kol.: *Dějepis*, str. 132.

¹³⁸Čapek, V. a kol.: *Dějiny 19. a 20. století*, str. 181.

¹³⁹Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 127.

práce, to je naše agitace“. Úspěch Demokratické strany na Slovensku je obvykle přičítán „*voličům bývalých nekomunistických slovenských stran, zvláště bývalé Hlinkovy Slovenské ľudové strany*“ (přestože se již neobjevuje formulace o „*ľudáckých živlech*“).¹⁴⁰

Gottwaldova vláda je spojována v první řadě s Budovatelským programem, který podrobně charakterizuje Florek v šesti bodech: „*1. vypracování nové ústavy lidově demokratického státu; 2. vyhlášení a uzákonění dvouletého plánu...; 3. řešení vztahů mezi českým a slovenským národem a základů postupného zprůmyslnění Slovenska; 4. zvýšení pravomocí národních výborů; 5. rozšíření a upevnění spojení se SSSR; 6. účast na zajišťování míru ve světě.*“¹⁴¹ V zemědělství je pak zmiňován Hradecký program, tj. další pozemková reforma charakterizovaná heslem: „*Půda patří těm, kdo na ni pracují*“.¹⁴² Tento důraz na sociální spravedlnost je opět typický ve formulacích všech autorů.

Neúroda roku 1947 tvoří klíčový bod v narativu učebnic, od něž se odvíjí „*nástup reakce*“. Panují však značné neshody v tom, jak probíhal sled událostí. Čapek se drží tradičního pojetí, tj. KSČ odmítá Marshallův plán jako nebezpečný pro československou suverenitu a namísto toho získává pomoc od SSSR.¹⁴³ Dohnal celou problematiku rozpracovává hlouběji a vysvětluje plány buržoazie, která „*chtěla dovést naše hospodářství ke zhroucení a přinutit vládu k přijetí americké hospodářské pomoci.*“¹⁴⁴ Úplně naruby pak kauzalitu obrací Florek, který zcela ignoruje tradiční výklad o působení „*reakce*“ a zmiňuje pouze sovětskou pomoc v nejtěžších chvílích sucha, díky níž „*mohla československá vláda směle odmítnout nabízenou Marshallovu pomoc.*“¹⁴⁵

Naproti starším učebnicím je prohlubování vnitropolitické krize dále rozváděno spory o milionářskou dávku, u Dohnala také bojem o konfiskáty¹⁴⁶ a politickou krizí na Slovensku, která (u Čapka a Dohnala) již není součástí jednotného „*nástupu kontrarevoluce*“, ale samostatným tématem.¹⁴⁷ Čapek dokonce připouští, že Demokratická strana měla na Slovensku „*masovou základnu*“ a nešlo tedy jen o „*spiknutí*“.¹⁴⁸

---

¹⁴⁰Tamtéž, str. 128.

¹⁴¹Florek, O. a kol.: *Dějepis*, str. 133.

¹⁴²Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 130.

¹⁴³Čapek, V. a kol.: *Dějiny 19. a 20. století*, str. 183.

¹⁴⁴Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 132.

¹⁴⁵Florek, O. a kol.: *Dějepis*, str. 133.

¹⁴⁶Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 132-133.

¹⁴⁷U Dohnala dokonce v rámci samostatné podkapitoly. Tamtéž, 134-137.

¹⁴⁸Čapek, V. a kol.: *Dějiny 19. a 20. století*, str. 184.

Právě vývoj na Slovensku je hlavním rozdílem mezi zmiňovanými učebnicemi a prací Cambelova kolektivu. Autor slovenského původu kladl přirozeně větší důraz na situaci ve východní části republiky než jeho čeští kolegové. Již jsme zmínili rozdíly v pojetí Národní fronty, která se u Cambela stala širokou politickou platformou, v níž se až s ústupem revolučních nálad začíná řešit otázka „*hegemonia revoluce, které společenské třídy a vrstvy budou určovat další vývoj událostí*“.¹⁴⁹ V souvislosti s volbami v roce 1946 je tak zmiňován tvrdý boj mezi stranami, v němž Demokratická strana „*zneužívala náboženského citění věřících*“.¹⁵⁰ Vedle premiéra Klementa Gottwalda je pak uváděn i předseda Sboru pověřenců, Gustáv Husák (jediný komunista mezi demokratickými pověřenci) a velký důraz v rámci Budovatelského programu je kladen na industrializaci Slovenska, jako podmínky k vyrovnání česko-slovenského vztahu.¹⁵¹ Podobně i Hradecký program a další agrární reformy jsou „*zlomem v myšlení pracujících rolnictva*“ obzvláště na Slovensku, které se teprve po volbách začíná přiklánět ke komunistům.¹⁵² Cambel se zcela rozchází s ostatními autory v pojetí situace kolem Marshallova plánu. Buržoazní politikové měli přesvědčovat zejména rolníky o nutnosti americké pomoci a dokonce i vláda „*chtěla koupit od USA obilí, ale vláda Spojených států jednání odmítla*“ a až v této kritické situaci přispěchal na pomoc Sovětský svaz, čímž byl podporován obraz USA jako zrádcovské „*imperialistické mocnosti*“.¹⁵³ Značná pozornost je věnována také politické krizi na Slovensku, kde „*přední činitelé Demokratické strany začali spolupracovat s ľudáckými skupinami v zahraničí*...“¹⁵⁴ Konečná reorganizace Sboru pověřenců pod Husákovým vedením je pak popisována jako „*velké vítězství v boji s reakcí*“, díky kterému se teprve „*KSČ stala uznávanou vedoucí silou revoluce*“.¹⁵⁵

Únorový převrat tvoří ve všech učebnicích vyvrcholení poválečného vývoje, což se plně projevuje v interpretačních kapitolách či odstavcích v závěru. Samotný průběh událostí sleduje již známý scénář, tj. demise ministrů, kteří očekávají jmenování úřednické vlády, následné manifestace na Staroměstském náměstí, vytváření lidových milicí a akčních výborů

---

¹⁴⁹Cambel, S. a kol.: *Dějepis*, str. 225.

¹⁵⁰ Tato formulace je sama o sobě zajímavá, neboť neodsuzuje jednoznačně věřící, ale staví je do role „*zneužitých obětí*“ buržoazie. Patrně se jedná o důsledek silnějšího náboženského citění Slováků. Tamtéž, str. 227.

¹⁵¹Tamtéž, str. 228-229.

¹⁵²Tamtéž, 230.

¹⁵³Tamtéž.

¹⁵⁴Tamtéž, str. 231.

¹⁵⁵Tamtéž, str. 232.

Národní fronty, sjezd závodních rad, generální stávka a konečně závěrečné jednání Gottwalda s Edvardem Benešem, po němž komunistický premiér oznamuje přijetí požadavků na Václavském náměstí. K této posloupnosti (podrobněji rozpracované než v 60. letech, viz výše), přidávají učebnice v této době i přijetí nové ústavy a zvolení Klementa Gottwalda prezidentem, jako dokončení celkového vítězství KSČ.

Přesto existují jisté rozdíly v pojetí, zejména příčin převratu a v podrobnosti, s níž jsou popisovány ty které události. Autoři se shodují, že již před samotným převratem se buržoazní síly snažily vytvořit v Národním shromáždění a Národní frontě „*protikomunistický blok*“, za přímou „*roznětku*“ však Čapek a Dohnal označují reorganizaci SNB z podnětu ministra vnitra Václava Noska, proti níž vystoupila opozice,¹⁵⁶ zatímco Florek píše, že: „*Počátkem února 1948 začali představitelé národních socialistů, lidovců a Demokratické strany ve vládě lživě obviňovat komunistickou stranu, že zavádí policejní systém vládní moci...*“¹⁵⁷ Tato ojedinělá formulace přiznává reálnou kritiku Noskova postupu v čele ministerstva. I jinak svérázný Cambel za příčinu vystoupení opozice zase označuje „*znárodnění zahraničního obchodu, velkoobchodu a průmyslových podniků nad 50 zaměstnanců... o vyvlastnění veškeré půdy nad 50 ha... Tomuto vývoji chtěla buržoazie za každých okolností zabránit.*“¹⁵⁸ Cambel také jako jediný zmiňuje další jinde se neobjevující informaci, totiž brněnský sjezd sociálních demokratů, jenž odstavil dosavadního prokomunistického předsedu Zdeňka Fierlingera, čímž měla „*reakce*“ získat převahu v Národní frontě. Za konečnou tečku také nepovažuje Gottwaldovo zvolení prezidentem ani novou ústavu, ale sloučení sociální demokracie a KSS s Komunistickou stranou Československa.

Poprvé se také objevuje zmiňovaná explicitní interpretace událostí. Všichni autoři se v zásadě shodují na několika bodech: „*Potvrzení platnosti marxismu-leninismu*“ – únorový převrat měl jednoznačně dokázat nevyhnutelnost vítězství komunistů, Cambel a Čapek k tomu navíc dodávají, že se tak stalo „*domácí cestou*“, tedy bez krveprolití a v intencích parlamentní demokracie. „*Upevnění moci/státu*“ či také „*vytvoření mocensko-politické základny*“¹⁵⁹ – KSČ získala pozici, v níž mohla vést lid k budování socialismu bez ohrožení ze strany „*reakce*“. Florek i Cambel přitom zvlášť zmiňují i „*nastolení diktatury*

---

¹⁵⁶Obzvlášť Dohnal zdůrazňuje, že „*Nosek postupoval podle zákona o SNB*“. Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 138; Čapek, V. a kol.: *Dějiny 19. a 20. století*, str. 184.

¹⁵⁷Florek, O. a kol.: *Dějepis*, str. 134.

¹⁵⁸Cambel, S. a kol.: *Dějepis*, str. 232-233.

¹⁵⁹Dohnal, M. a kol.: *Dějepis*, str. 144.

proletariátu“, které se stalo „*východím bodem budování socialismu*.“¹⁶⁰ K tomu se přidávají další významy, zejména „*převzetí moci pracujícími*“ (explicitně jen u Čapka) a „*upevnění mezinárodní pozice*“ (zejména ve vztahu k SSSR a dalším členům Východního bloku; u Dohnala, Čapka, Cambela). Na základě těchto výkladů událostí je pak únorový převrat shodně všemi autory prohlášen za „*počátek nového období dějin – období socialistické výstavby*“¹⁶¹ a „*nejvýznamnější mezník v nejnovějších československých dějinách*.“¹⁶²

3.4. Polistopadové období (1989 – 2007)

S proměnami společnosti po roce 1989 bylo potřeba vytvořit také nový „nativ“, který by vysvětloval události poválečného období. Asi příliš nepřekvapí, že základní kostrou nového vyprávění se staly v zásadě tytéž historické události – dokazuje to, že i ideologizované socialistické vzdělávání pracovalo s fakty, ovšem interpretovalo je po svém. V učebnicích devadesátých let tak můžeme najít obdobný scénář, v němž jsou však zdůrazňovány jiné skutečnosti.

Nejzásadnější změnu představovalo „přepólování“ aktérů, kdy z pozitivní role KSČ se stalo největší ohrožení československé demokracie, zatímco ostatní, dříve „buržoazní“ strany se proměnily na obránce parlamentních a demokratických tradic, kteří v tragickém nerovném zápasu podlehlí brutálnímu tlaku. Odhlédneme-li od značných formálních rozdílů mezi jednotlivými řadami učebnic, můžeme si povšimnout opakujících se společných témat, která lze rozdělit do tří hlavních okruhů: 1) Politický systém po roce 1945; 2) Hospodářský vývoj, otázka menšin, popř. kultura a běžný život; 3) Únorový převrat v roce 1948.¹⁶³

Proměny politického systému ČSR po válce jsou charakterizovány jako důsledek válečné zkušenosti: „*Uvědomovali si důsledky mnichovského diktátu, působily na ně i okupační a válečné zkušenosti. Poražený fašismus pak o sobě zanechával... nesmírnou obavu*

---

¹⁶⁰Florek, O. a kol.: *Dějepis*, str. 136.

¹⁶¹Čapek, V. a kol. *Dějiny 19. a 20. století*, str. 187.

¹⁶²Florek, O. a kol. *Dějepis*, str. 136.

¹⁶³V „nejčistší“ formě toto rozdělení najdeme v učebnicích vydávaných SPN, v různě upravované podobě se však nachází i v ostatních. Nejvíce se od schématu vzdálily práce vydavatelství Scientia a Fortuna, především vzhledem k jejich rozsahu. První dvě témata jsou pak obvykle spojená do jednoho a únorový převrat tvoří samostatný oddíl. Kocian, Jiří: *Lidé v dějinách. Období 1945 – 1989*, Praha: Fortuna, 1989; Kuklík, Jan – Kocian, Jiří: *Dějepis pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia. Nejnovější dějiny*, Praha: SPN, 1999; Kuklík, Jan – Kuklík, Jan: *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, Praha: SPN, 2002; Olivová, Věra: *Dějiny nové doby 1850 – 1993*, Praha: Scientia, 1995.

z Německa...“¹⁶⁴ jehož důsledkem byla i potřeba „udržet národní jednotu... přesvědčení o nezbytnosti spojenectví se Sovětským svazem... omezení počtu politických stran, odsunu Němců...“¹⁶⁵ Zmiňován je i dobový „patos... budovatelského nadšení“,¹⁶⁶ kterého obratně využívala propaganda k mobilizaci pracovních sil na obnově hospodářství. Národní fronta a Košický vládní program byly pak přirozeným vyústěním dobových nálad, ovšem vliv KSČ na jejich formování není nijak popírán a např. Jan Kuklík s Jiřím Kocianem (učebnice SPN pro základní školy) o nich píše přímo jako o nástroji KSČ k vybudování nového režimu.¹⁶⁷ V souvislosti s podobnými charakteristikami nového uspořádání nejsou opomíjeny ani takové jevy jako znárodnění, pozemková reforma a sociální opatření, která populisticky nahrávala právě komunistům. Obsáhle se věnuje hospodářským opatřením nové vlády zejména Jiří Kocian (Fortuna, základní školy).¹⁶⁸

Popis voleb v roce 1946 se nijak zásadně neliší od dřívějších, z valné části proto, že starší učebnice jej nemusely příliš přizpůsobovat ideologickým požadavkům. KSČ skutečně zvítězila v demokratických volbách¹⁶⁹ a vytvořila legální vládu. Nově se však objevuje dříve zamlčovaná informace o zavedení tzv. bílých lístků, která vítězství komunistů značně relativizuje: „*To znamenalo, že voliči, kteří nebyli spokojeni s nabídkou povolených politických stran... mohli svou nespokojenost dát najevo odevzdáním bílého (prázdného) hlasovacího lístku.*“¹⁷⁰

Co se týče hospodářských změn, opakovaně jsou zmiňovány především znárodnění největších podniků, pozemková reforma (chybí však přesnější objasnění jejího dopadu na zemědělství, které by snad bylo vhodné pro lepší pochopení postupu KSČ, zdůrazňován je pouze „populistický rozměr“ reformy) a problémy se zásobováním po válce. Nově se objevují informace o mezinárodní pomoci UNRRA, která „*v letech 1945 – 1947 dodala do ČSR... téměř 800 000 tun různého zboží. Asi polovinu představovalo obilí, mouka, dále pak maso, masové a rybí konzervy, mléko, mýdlo, káva a kakao... Veliký význam měly dodávky*

---

¹⁶⁴Jožák, Jiří: *Dějepis. Nová doba. 4. díl. Československo a svět 1945 – 1989*, Praha: SPL – Práce, Albra, 1995, str. 15.

¹⁶⁵Kuklík, J. – Kocian, J.: *Dějepis pro 9. ročník*, str. 87.

¹⁶⁶Kuklík, J. – Kuklík, J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, str. 121.

¹⁶⁷Kuklík, J. – Kocian, J.: *Dějepis pro 9. ročník*, str. 87.

¹⁶⁸Kocian, J.: *Lidé v dějinách*, str. 17-18.

¹⁶⁹Jakkoli byla tato demokracie omezená systémem Národní fronty.

¹⁷⁰Tamtéž, str. 21.

zdravotnických zařízení a léčiv.“¹⁷¹ Poněkud překvapivé je, že do této části bývají anachronicky zařazovány i okolnosti odmítnutí Marshallova plánu, čímž se zcela rozbíjí dosavadní interpretace.¹⁷² Jedinou výjimkou je v tomto ohledu učebnice Věry Olivové (Scientia, základní školy), která zachovává klasické řazení Marshallova plánu k politické krizi roku 1947.¹⁷³ Ze všech učebnic naproti tomu zcela zmizely zmínky o sovětské pomoci.

V mnohem větší míře je zdůrazňován osud národnostních menšin, který starší učebnice zpravidla shrnovaly do několika krátkých vět spolu s potrestáním zrádců a kolaborantů. Největší pozornost národnostní problematice věnují učebnice SPN. Výchozím bodem je ve všech případech poválečná vlna nacionalismu, „*jemuž nebyla cizí myšlenka pomsty obrácená proti Němcům... vláda a většina politických stran ho záměrně využívali a vytvářeli atmosféru, která by nejen skutečné viníky utrpení, ale všechny německé obyvatele přiměla k okamžitému útěku.*“¹⁷⁴ Násilné akce jsou spojovány s termínem „*divoký odsun*“, konkrétně zmiňované jsou události v Ústí nad Labem a v Brně. Ani „*organizovaný odsun*“ řízený Spojenci a OSN není líčen pozitivně – hlavní argument pro jeho schválení, totiž ukončení národnostních konfliktů ve střední Evropě a vytvoření „*národního státu bez menšin*“, se oproti starším učebnicím neobjevuje. Stejně tak z učebnic zmizely i dříve časté zmínky o údajné roli SSSR v zajištění celého odsunu. Podrobněji než dříve je rozebírán osud Maďarů na Slovensku. Nejdůležitějším bodem je československo-maďarská smlouva o výměně obyvatel, která však „*nesplnila očekávání*“¹⁷⁵ a byla proto vystřídána vynucovanou reslovakizací a přesídlováním, které „*zanechalo pachut' lidského ponížení nespravedlivě postižených a zaselou doutnajících svár do vztahů mezi Slováky a Maďary.*“¹⁷⁶

Nově se pozornosti dočkaly i další menšiny, především Židé a Romové, zmiňovaní v souvislosti s holocaustem. Zmiňovány jsou projevy antisemitismu související s navrácením majetku židovským rodinám a s jejich převážně německou národností. Velký vliv měly vztahy SSSR k nově vznikajícímu státu Izrael, kterému v prvních letech existence výrazně pomohla právě československá pomoc – až později ČSR „*jako součást sovětského bloku...*“

---

¹⁷¹Tamtéž.

¹⁷²Podle ní přišel Marshallův plán až se suchem v létě 1947 a byl nástrojem pro připoutání evropských států k USA. V učebnicích 90. let je naopak jaksi „samostatnou“ kapitolou v rámci poválečné obnovy, čímž autoři ignorují reálný politický rozměr celého plánu i jeho časové zařazení.

¹⁷³Olivová, V.: *Dějiny nové doby*, str. 161.

¹⁷⁴Kuklík, J. – Kuklík, J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, str. 127.

¹⁷⁵Kuklík, J. – Kocian, J.: *Dějepis pro 9. ročník*, str. 96.

¹⁷⁶Kuklík, J. – Kuklík, J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, str. 128.

otrocky sledovalo zahraniční kurz Sovětského svazu“¹⁷⁷ politickou kampaní proti sionismu. Problematika romské menšiny je obzvláště zajímavá i vzhledem k současným náladám ve společnosti. Přitom ji nalzáme jen v jediné ze sledovaných učebnic, v textu Jana a Jana Kuklíkových (SPN, střední školy), kteří zmiňují nejen romské oběti koncentračních táborů, ale i snahy o asimilaci do většinové společnosti po válce vedoucí „postupně ke ztrátě jejich morálního řádu, k růstu kriminality a k podobným záporným jevům.“¹⁷⁸ Jedná se však o ojedinělou zmínku, která v jiných učebnicích nemá obdoby.

Nejvýraznější rozdíly v interpretaci pochopitelně najdeme v závěrečné části zaměřené na mocenský nástup komunistů a únorový převrat. Před rokem 1989 můžeme pozorovat poměrně jasný scénář – KSČ jako jediná hájila demokratické výdobytky revoluce před tlakem ostatních stran, vzájemné měření sil vyvrcholilo v roce 1948, kdy se „buržoazie“ pokusila o převzetí moci. Nové učebnice se shodují v průběhu událostí, interpretace se však zcela obrací. Hospodářské problémy, projevující se od roku 1947 stále výrazněji, nejsou důsledkem aktivity „buržoazie“, ale politiky KSČ, která „... využívala dokonce sociálního napětí (důsledek ekon. propadu)... Tvrdila, že se v Československu udrželi, nebo znovu vytvořili „kapitalisté“, jež je třeba citelně ekonomicky postihnout.“¹⁷⁹ Právě sociální napětí mělo dát komunistům do rukou hlavní argument pro další upevňování svého postavení, k němuž využívali Sboru národní bezpečnosti ovládaného komunistickým ministrem vnitra. Politická krize na Slovensku již není zákrokem proti „ľud’áckému podzemí“, ale „uměle vyvolaná slovenská krize“ či „provokace“ umožňující „přeměnu mocenskopolitické struktury na Slovensku“ a „... další omezení pravomocí SNR ve prospěch vlády.“¹⁸⁰ V čem se učebnice shodují, je faktický rozpad Národní fronty od druhé poloviny roku 1947, namísto obav „buržoazie“ z prohry ve volbách ale nastupuje „obrana demokracie“ opozičními stranami a brutální nátlak KSČ, k němuž běžně využívala i mafiánské metody: „zatýkání a obviňování politiků na základě pochybných, většinou zfalšovaných důkazů, zastrášovací pochody bývalých partyzánů, politická stávka, zmanipulované akce společenských organizací.“¹⁸¹

---

¹⁷⁷Kuklík, J. Kocian, J.: *Dějepis pro 9. ročník*, str. 97.

¹⁷⁸Kuklík, J. – Kuklík, J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, str. 129.

¹⁷⁹Kvaček, Robert: *České dějiny II*, Praha: SPL – Práce, Albra, 2001, str. 182-183.

¹⁸⁰Jožák, J.: *Dějepis*, str. 38; Kocian, J.: *Lidé v dějinách*, str. 27.

¹⁸¹Kvaček, R.: *České dějiny II*, str. 183.

Opakovaně je zmiňován sovětský tlak, jednak v souvislosti s odmítnutím Marshallova plánu, jednak pro Stalinův požadavek na co nejrychlejší převzetí moci v ČSR tlumočený Gottwaldovi Valerianem Zorinem. „*Gottwald odmítl sovětský vojenský zásah... Stalinovo naléhání... však Gottwald přijal jako závaznou směrnicí.*“¹⁸²

Jiří Kocian (Fortuna, základní školy) k tomu přidává zajímavou charakteristiku situace, když zmiňuje, že nekomunistické strany si neuvědomily dosah sovětských záměrů v Evropě a nadále trvaly na spojení se SSSR pro ochranu před Německem, čímž se „*mezinárodně ocitly ve vzduchoprázdnu*“. Opozici také chyběla vůdčí osobnost a jasný program. Naproti tomu komunisté „*si uvědomovali mezinárodní změny a reagovali na ně*“ a opírali se o západními zeměmi tolerovanou dominanci Moskvy.¹⁸³ Kocian obecně v mnohem větší míře zasazuje vývoj v Československu do celoevropského kontextu, což se zde pozitivně projevuje. Za zmínku také stojí jeho nastínění různých scénářů probíraných v řadách KSČ jako možný způsob převzetí moci: předčasné volby (za účasti odborů navzdory systému NF), radikální mobilizaci mas, či spojení se sociálními demokraty, kteří však nabídku odmítli.¹⁸⁴

Průběh převratu se víceméně omezuje na výčet hlavních událostí: demise dvanácti ministrů jako reakce na změny ve vedení SNB, požadavek KSČ na doplnění vlády „*podle ústavních zvyklostí*“¹⁸⁵ (naproti tomu Jiří Jožák (SPL, základní školy) píše o tom, že komunisté přenesli „*mocensko-politický zápas zcela na mimoparlamentní půdu*“ a fakticky ignorovali parlamentní systém),¹⁸⁶ generální stávka, manifestace, sjezd závodních rad atd. Obzvláště jsou zmiňovány akční výbory Národní fronty jako KSČ přímo podřízený nástroj k podřízení místní správy, postoj bezpečnosti (ovládané KSČ), pasivita armády a role ozbrojených (a de facto ilegálních) lidových milicí. Nově jsou však zdůrazňovány i omezené studentské protesty na podporu prezidenta Beneše, které byly policejními zásahy brutálně rozeznány.¹⁸⁷

Přijetí demise je obecně chápáno jako finální tečka za československou demokracií. Na tomto místě bychom zmínili snad jen několik zvláštností. Tak Kuklík a Kocian (SPN,

---

¹⁸²Kuklík, J. – Kocian, J.: *Dějepis pro 9. ročník*, str. 101.

¹⁸³Kocian, J.: *Lidé v dějinách*, str. 26-27.

¹⁸⁴Tamtéž, str. 28.

¹⁸⁵Olivová, V.: *Dějiny nové doby*, str. 162.

¹⁸⁶Jožák, J.: *Dějepis*, str. 39.

¹⁸⁷Prakticky ve všech učebnicích.

základní školy) zmiňují smrt Jana Masaryka 10. 3. 1948,¹⁸⁸ Josef Harna a Rudolf Fišer (Fortuna, střední školy) zase dovádějí výklad až k přijetí nové ústavy 9. 5. 1948 a volbu Klementa Gottwalda prezidentem.¹⁸⁹

Celkové hodnocení období, či jeho obecnější interpretace většinou chybí, či se omezuje na stručné konstatování, že únorovým převratem vznikla v ČSR vláda jedné strany, začal být budován totalitní systém, zmizela demokracie apod. Jiří Jožák (SPL, základní školy) mluví přímo o „*stalinském despotickém systému – označovaném sovětskou stranou jako socialistický.*“¹⁹⁰ Věra Olivová k podobné charakteristice přidává i „mezinárodní“ perspektivu, totiž „*přerušení spojení Československa se západní Evropou.*“¹⁹¹ Z takto povrchního popisu vystupují pouze Kuklíkovi (SPN, střední školy) a Harna a Fišer (Fortuna, střední školy), kteří shodně zmiňují specifické rysy nástupu totality v Československu – zachování „zdání“ demokratického systému, který však byl paralyzován mimoústavními prostředky, a značnou podporu KSČ mezi většinovým obyvatelstvem, jež se v poválečné době ztotožnilo s komunistickým programem.¹⁹²

Jistý prvek závěrečné interpretace pak ukazuje úryvek ze zprávy Kongresu USA citovaný v učebnici Kuklíkových: „*Nikdy od Macchiavelliho doby nebyla většina vymanévrována s větší obratností. Nikdy nebyly potenciální síly opozice dokonaleji zneškodněny. Nikdy nebylo docíleno dokonalejší souhry všech sil, jichž mohla užít menšina. Policie a dělnické odbory pracovaly jako písty parního stroje, zatímco Národní fronta a parlamentní systém fungovaly jako páky, jimiž byla opozice vytlačena z cesty a jimiž zbytky nekomunistických stran byly zpátky přitaženy do obnovené vlády.*“¹⁹³

3.5. Rámcové vzdělávací programy (2007 – současnost)

Výše zmiňovaná kurikulární reforma se ve větší míře dotkla spíše metod výuky a formální podoby učebnic, než jejich obsahu jako takového. Viditelná je však snaha o větší

---

¹⁸⁸V rámečku „*Zapamatujte si*“ na konci kapitoly se jedná o poslední datum, rámuje tak konec tzv. třetí republiky. Kuklík, J. – Kocian, J.: *Dějepis pro 9. ročník*, str. 103.

¹⁸⁹Harna, Josef – Fišer, Rudolf: *Dějiny českých zemí II. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, Praha: Fortuna, 1998, str. 217.

¹⁹⁰Jožák, J.: *Dějepis*, str. 42.

¹⁹¹Olivová, V.: *Dějiny nové doby*, str. 164.

¹⁹²Kuklík, J. – Kuklík, J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, str. 134; Harna, J. – Fišer, R.: *Dějiny českých zemí II*, str. 216.

¹⁹³Kuklík, J. – Kuklík, J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, str. 134.

propojování učiva jak s jinými kapitolami, tak i s dalšími předměty (např. občanskou výchovou, literaturou apod.). V učebnicích výrazně ubylo textu a přibýlo interaktivních prvků, úkolů, námětů k zamyšlení, tabulek, grafů atd. Téma tzv. třetí republiky je obvykle zařazeno do kapitoly o poválečném světě, zpravidla za celosvětový vývoj, čímž se autoři zřejmě snažili lépe zařadit do globálního kontextu domácí dějiny. Jedinou výjimkou v tomto pravidle je učebnice SPN pro ZŠ – zde tvoří poválečné Československo samostatnou kapitolu až za částmi o světových dějinách a vývoji východního bloku dovedených až ke konci století.

Ve všech sledovaných učebnicích můžeme vyzorovat obdobné schéma událostí, liší se však důraz na jednotlivé body, či interpretace. Obecně se učebnice zaměřují na tři okruhy témat, podobně jako v předchozích letech: 1) situace po válce; 2) život v ČSR, „omezená“ demokracie, politický, společenský a hospodářský vývoj; 3) únorový převrat.

Poválečná situace je spojována s několika hlavními jevy. V první řadě se všechny učebnice shodují na celkovém posunu společenského ovzduší k politické levici a na výrazném vlivu SSSR coby vítězné mocnosti: „*podle dohody mezi Spojenci jeho (myšleno Československa) drtivou část osvobodila Rudá armáda. Ta tu byla vítána s upřímnou radostí...*“¹⁹⁴ Učebnice SPN pro ZŠ přitom nehledá příčiny jen v sovětských vojenských úspěších, ale připomíná i neblahé předválečné zkušenosti s hospodářskou krizí a Mnichovskou dohodou: „*...od Mnichova panovala vůči západním mocnostem nedůvěra a malé Československo potřebovalo mocného spojence.*“¹⁹⁵ To samé připomíná i učebnice vydavatelství Didaktis spolu s propojením popularity KSČ a Sovětského svazu.¹⁹⁶

Značná pozornost ve všech učebnicích je věnována odsunu Němců a osudu dalších národnostních menšin. Pouze učebnice vyd. Didaktis připomíná, že nové Československo mělo být „*etnicky jednotným státem Čechů a Slováků*“,¹⁹⁷ ostatní se soustředí spíše na dobový nacionalismus a to, že po válce bylo další soužití Němců a Čechů nemyslitelné. Odsun je rozdělován na dvě fáze – tzv. „*divoký odsun*“ je na všech stranách odmítán jako nespravedlivý a krutý přístup založený na principu kolektivní viny, tj.: „*... jako provinění se brala pouhá příslušnost k německé národnosti místo toho, aby se prokázala vina... Tak se*

---

¹⁹⁴Válková, Veronika: *Dějepis 9 pro základní školy. Nejnovější dějiny*, 2. upravené vydání, Praha: SPN, 2016, str. 120.

¹⁹⁵Tamtéž.

¹⁹⁶*Moderní dějiny pro střední školy. Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*, Praha: Didaktis, 2014, str. 105.

¹⁹⁷Tamtéž.

stalo, že často byli odsunuti i nevinní lidé.“¹⁹⁸ Učebnice vyd. Fraus dokonce přináší dobovou ilustraci zachycující masakr Němců v Ústí nad Labem.¹⁹⁹ Autoři si však všimají také dalších národnostních menšin, zejména Židů a Romů vracejících se z koncentračních táborů (zde je zajímavá zmínka o snaze československé vlády rozptýlit Romy a zbavit je jejich tradic a identity, kterou najdeme v učebnici Nové školy),²⁰⁰ dále Maďarů na Slovensku, jejichž odsun nebyl Spojenci dovolen, a učebnice SPN zmiňuje i Rusíny, Rusy a Ukrajince, o něž ČSR přišlo s odstoupením Podkarpatské Rusi.²⁰¹ Organizovaný odsun Němců z pohraničí je zmiňován především v souvislosti s hospodářským propadem tzv. Sudet, který nevyřešilo ani následné dosidlování: „Často byly osídleny jen některé úrodnější oblasti a mnoho vesnic, statků či výroben bylo vyrabováno a zaniklo... Procesu přitom mocensky nejlépe využili komunisté... Represe vybraných skupin obyvatelstva... byly aplikovány i v době komunistické totality.“²⁰²

Nový politický systém Národní fronty a národních výborů, Benešovy dekrety, znárodnění a konfiskace majetku zrádců jsou obvykle shrnuty pod hlavičku „Zákonodárství“²⁰³, nicméně podstatu tzv. „lidové demokracie“ (zde obvykle označované jako „omezená“ demokracie) učebnice často nevysvětlují. Autoři učebnice vyd. Fraus se spokojili s konstatováním, že Národní fronta „nevznikla na základě výsledků voleb“ a „významnou roli v ní hráli komunisté.“²⁰⁴ Učebnice SPN upozorňuje, že demokratičtí politici ji chápali jako „koalici politických stran“, zatímco komunisté „v ní viděli prostor, jak nad ostatními stranami získat vliv a postupně je ovládat.“²⁰⁵ Nejobsáhlejší výklad najdeme v učebnici vyd. Didaktis, která zdůrazňuje neexistenci opozice a výhodnější postavení komunistů.²⁰⁶ Ve všech případech je Národní fronta prezentována jako mocenský nástroj, s jehož pomocí KSČ znemožnila vznik reálné opozice.

---

¹⁹⁸Čapka, František: *Dějepis. Novověk, moderní dějiny*, 6. vydání, Brno: Nová škola, 2016, str. 85.

¹⁹⁹Parkan, František a kol.: *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, 2. upravené vydání, Plzeň: Fraus, 2017, str. 100.

²⁰⁰Čapka, F.: *Dějepis*, str. 85.

²⁰¹Válková, V.: *Dějepis 9*, str. 122.

²⁰²*Moderní dějiny pro střední školy*, str. 108.

²⁰³Např. Válková, V.: *Dějepis 9; Moderní dějiny pro střední školy*, str. 105.

²⁰⁴Parkan, F. a kol.: *Dějepis 9*, str. 98.

²⁰⁵Válková, V.: *Dějepis 9*, str. 121.

²⁰⁶*Moderní dějiny pro střední školy*, str. 105.

Autoři učebnic měli očividné problémy při objasnění komplexní otázky, proč komunisté získali tak snadno vliv na utváření nové vlády a později i dostatečnou podporu k vítězství ve volbách. Obvykle se soustředí na již zmíněnou popularitu Sovětského svazu,²⁰⁷ celkovou levicovost společnosti,²⁰⁸ nebo populistickou politiku KSČ v obtížných poválečných podmínkách.²⁰⁹ Málokdy však dávají všechny tyto vlivy do vzájemné souvislosti a zcela pak opomíjejí roli komunistů při samotném vytváření nového systému i jejich pronikání do ostatních stran. Pouze učebnice SPN zmiňuje, že jednání o novém uspořádání země „*probíhala v Moskvě, tedy v zásadě pod dohledem Sovětského svazu.*“²¹⁰ Košický vládní program z výkladu celkově jaksi mizí, zpravidla je zmiňován jen na okraj jako „*základní rámce směřování lidovědemokratického Československa...*“²¹¹

Další vývoj je v učebnicích popisován překvapivě stručně. Hlavní pozornost je věnována volbám v roce 1946 a úspěchu KSČ, kteří sestavili vládu a měli možnost prosadit pozemkovou reformu a řadu dalších opatření i s pomocí mimoparlamentních prostředků, „*kteřé měly vyjadřovat „vůli lidu“... Ostatní strany tím byly zaskočeny, protože v demokratických státech je zvykem, že se politické otázky řeší na půdě parlamentu...*“²¹² Dalším velkým tématem jsou ekonomické problémy, z nich vyplývající napětí ve společnosti, které KSČ opět využívala na svůj prospěch (Viz ukázky dobové propagandy, např. „*Sovětský svaz zachránil Československo podruhé*“),²¹³ a vliv SSSR na zahraniční politiku, zejména v souvislosti s Marshallovým plánem.²¹⁴ Celkově se zdůrazňuje postupné prorůstání KSČ do státního aparátu, když „*obsazovali nové funkce tzv. osvětových důstojníků a dominovali ve vojenské kontrarozvědce – a také v bezpečnosti.*“²¹⁵

Učebnice SPN a vyd. Didaktis jsou jediné, které toto období důkladněji přibližují. Ostatní jsou příliš stručné, publikace Nové školy jej vynechává úplně a zmiňuje jen výsledek voleb. Vydavatelství Fraus se omezuje na konstatování nejdůležitějších fakt, jako že

---

²⁰⁷Didaktis, SPN.

²⁰⁸Didaktis, Fraus, SPN.

²⁰⁹Didaktis, Nová škola, SPN.

²¹⁰Válková, V.: *Dějepis 9*, str. 121.

²¹¹*Moderní dějiny pro střední školy*, str. 105.

²¹²Válková, V.: *Dějepis 9*, str. 126.

²¹³Tamtéž.

²¹⁴Parkan, F. a kol.: *Dějepis 9*, str. 101; Válková, V.: *Dějepis 9*, str. 125, *Moderní dějiny pro střední školy*, str. 107; Čapka, F.: *Dějepis*, str. 87.

²¹⁵*Moderní dějiny pro střední školy*, str. 105.

„komunistům se díky slibům a pomoci ze SSSR podařilo získat větší část obyvatelstva na svoji stranu.“²¹⁶ Jako jediné však zařadilo do kapitoly i část o kultuře, umění a sportu, kde vyzdvihuje hudební festival Pražské jaro, úspěchy československého filmu a oblibu jazzu. Naproti tomu zmiňuje připravovanou školní reformu inspirovanou sovětským školstvím a fakt, že „většina (spisovatelů) se začala hlásit k oficiálně prosazovanému socialistickému realismu.“²¹⁷

Únorový převrat se v prezentovaných faktech nijak zásadně neodchyluje od již zavedeného schématu, tj. demise ministrů, požadavky komunistů a jejich nátlak na prezidenta s pomocí ulice i výhrůzek a konečné převzetí moci. Největší rozdíly nalezneme v podrobnosti, s níž autoři k tématu přistupovali. Nejstručnější je učebnice Nové školy, která se omezuje na pouhé konstatování, že „demokratičtí ministři se nechali vyprovokovat (!)... Spoléhali se na jeho (prezidentův) slib, že demisi nepřijme.“²¹⁸ Zatímco Nová škola tak chápe celý převrat jako promyšlenou „provokaci“ KSČ, u učebnice vyd. Fraus se dovídáme, že komunisté „využili situace“ poté, co se pokusili ovládnout SNB, proti čemuž vystoupily ostatní strany.²¹⁹ O poznání obsáhlejší jsou učebnice SPN a vyd. Didaktis. Zatímco SPN zdůrazňuje sovětský vliv, roli sociálních demokratů a skutečnost, že demisi podala pouze menšina ministrů (prezident tedy nebyl povinen vypsát nové volby),²²⁰ Didaktis se soustředí na komunistickou „aktivizaci mas“. Poprvé za všechna sledovaná období se tak můžeme setkat i s konkrétními příklady toho, jakým způsobem KSČ zatlačila opozici a ovládla státní aparát: „... akční výbory Národní fronty... Byly pod kontrolou komunistů a jejich stoupenců a v obcích, závodech či institucích (včetně ministerstev) prováděly „očistu veřejného života“, tedy nezákonně zbavovaly funkcí odpůrce politiky KSČ. Po 23. únoru již KSČ mocensky dominovala, její ozbrojenci obsazovali sekretariáty ostatních stran...“²²¹

Přijetím demise ministrů obvykle kapitola končí. Další části učebnic se již věnují poúnorovému vývoji, politickým čistkám, upevňování pozice KSČ atd. Jistou snahu o hlubší interpretaci přináší pouze Didaktis – což je pochopitelné, jednak pro vyšší věk středoškolských studentů, jimž je učebnice určena, jednak pro větší rozsah knihy. Podkapitola „Edvard Beneš a jeho historické zhodnocení“ klade několik otázek, které shrnují i rozpory

---

²¹⁶Parkan, F. a kol.: *Dějepis*, str. 101.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Čapka, F.: *Dějepis*, str. 87.

²¹⁹Parkan, F. a kol.: *Dějepis*, str. 107.

²²⁰Válková, V.: *Dějepis 9*, str. 127.

²²¹*Moderní dějiny pro střední školy*, str. 107.

v interpretacích jednotlivých učebnic: Byl únorový převrat v roce 1948 selháním soudobých elit, předem prohraným bojem demokratů proti rostoucí komunistické moci, nebo promyšlenou ofenzivou KSČ podporovanou ze zahraničí, která zneužila slabé stránky demokratického systému?

4. Závěr: Proměny obrazu tzv. třetí republiky

Cílem této bakalářské práce bylo postihnout proměny obrazu tzv. třetí Československé republiky v učebnicích dějepisu pro základní a střední školy, a to od roku 1950, kdy se toto téma poprvé objevilo v osnovách, až po současný stav. V první kapitole jsme se pokusili nastínit pohled současné historiografie na období let 1945 – 1948, který měl posloužit jako jistý základ pro srovnání. Pozornost jsme postupně věnovali domácí i mezinárodní situaci, společenským změnám a konečně mocenskému nástupu KSČ.

Ve druhé kapitole jsme stanovili výzkumné otázky a sice: *Jak učebnice prezentovaly oficiální ideologický obraz před rokem 1989/Jaké ideologické prvky můžeme nalézt v polistopadových učebnicích? Která témata, osobnosti, události apod. byla považována za důležitá? Která témata, osobnosti, události apod. byla naopak opomíjena? Jak se do učebnic promítly změny školského systému (změny v organizaci škol, nové osnovy, Pražské jaro, normalizace apod.; zavedení RVP)?* Dále jsme se pokusili krátce shrnout současný stav výzkumu a charakterizovat analyzované učebnice. Ty jsme pro potřeby analýzy rozdělili podle časového vývoje do několika období (1950 – 1960, 1960 – 1978, 1978 – 1989, 1989 – 2007 a 2007 – současnost), před rokem 1989 jsme používali všechny učebnice, které v této době vycházely (vzhledem k jejich omezenému počtu), pro období po zmiňovaném roce jsme pak vybírali menší vzorek učebnic (vzhledem k prudkému nárůstu učebnic na trhu).

Samotná analýza tvořila kapitolu třetí. Pro období před listopadem 1989 si můžeme všimnout poměrně jasného lineárního vývoje. Základem obrazu tzv. třetí republiky bylo „kanonické“ pojetí událostí, jak se utvořilo na začátku 50. let. Tento scénář můžeme rekonstruovat asi následovně: Revoluce na konci války – vznik „lidové“ demokracie na základě Košického vládního programu (tj. národní očista, potrestání zrádců a kolaborantů, vysídlení Němců a Maďarů, systém Národní fronty a národních výborů) – obnova válkou zničeného hospodářství – volby v roce 1946 – obrana výdobytků „*národní a demokratické revoluce*“ komunisty proti „*reakci*“, napětí ve společnosti s rostoucí podporou KSČ a současné snahy „*reakčních*“ politiků o návrat kapitalismu – vládní krize, masové akce na podporu KSČ, převrat v únoru 1948. Prakticky žádný z autorů se od tohoto pojetí skutečně neodchýlil, individuální rozdíly jsou obvykle jen v interpretaci některých momentů, v rozdělení učiva do kapitol a v rozsahu probírané látky. Obecně rozsah a podrobnost učiva časem narůstal a největší odchylky vykazuje učebnice Samuela Cambela, která si více než ostatní všímá i slovenského vývoje.

Na základě zmiňovaného scénáře můžeme chápat obraz tzv. třetí republiky jako v zásadě kladný. Mělo jít o období hrdinné obrany „*revolučních výdobytků*“, zabezpečení dalšího vývoje směrem k socialismu a konečného vítězství nad „*reakcí*“. Hlavními osobnostmi tohoto boje byli pochopitelně vůdčí komunisté, tj. Klement Gottwald, Václav Nosek, popř. i Gustáv Husák. Zdůrazňuje se však i role běžných lidí nadšených pro budování republiky, zejména dělníků a rolníků organizovaných v odborovém hnutí. V černobílém rozdělení na „*my*“ a „*oni*“ jsou opoziční politikové jmenováni jen ojediněle (např. Zdeněk Fierlinger) a stávají se tak neurčitou skupinou shrnutou pod označení „*kontrarevoluce*“, „*buržoazie*“ či „*reakce*“, podporovanou nepřátelskými mocnostmi a snažící se ze všech sil udržet svůj majetek, bohatství a krutou vykořisťovatelskou vládu nad obyčejným člověkem. Zajímavá je role Edvarda Beneše. Toho je sice třeba zařadit mezi „*buržoazní*“ politiky, zároveň si však autoři učebnic nedovolili jej zcela pošpinit. Obvykle jej proto buď zmiňovali jen okrajově, či se soustředili na jeho vysoký věk a zdravotní problémy.

Z vybraných témat bylo zcela opomíjeno vše, co nějakým způsobem připomínalo neúspěchy komunistů či pochybnost jejich postupu. Pomoc v rámci UNRRA se neobjevuje, ani excesy k nimž docházelo v pohraničí během „*divokého*“ odsunu. Marshallův plán je okrajovým tématem, naopak je vyzdvihována pomoc SSSR. Legitimita únorového převratu se odvíjí od 1) volebního úspěchu KSČ a její většiny v Národní frontě 2) podpory nedefinovaného a nedefinovatelného „*lidu*“ 3) toho, že komunisté jako jediní plně respektovali Košický vládní program jako základní dokument nové republiky. Ve výsledku působí výklad poněkud schizofrenně – na jedné straně se mluví o „*únorové revoluci*“, na druhou stranu jsou to však pravicové síly, které připravují puč, zatímco KSČ hájí stávající uspořádání. V zájmu zachování čistého štítu KSČ (vzhledem k „*povinnosti*“ revolučního vítězství komunismu) je však tento rozpor přecházen bez komentáře, zatímco se opakovaně mluví o „*specifické cestě k socialismu*“, tj. cestě parlamentní a v podstatě nenásilné, která je přijatelná i pro vyspělé západní společnosti.

Vzhledem k „*přepólování*“ po roce 1989 bylo potřeba nalézt nový narativ, který by vysvětloval události poválečného období. Chybí zde normované ideologické pojetí, zato si můžeme všimnout jistých shodných prvků. Konsenzuální „*scénář*“ by mohl vypadat asi následovně: Obnova republiky (ovšem s omezenou demokracií, silnou pozicí KSČ a SSSR) – etnické čistky v pohraničí, národnostní problematika, hospodářský propad – volby 1946, posilování KSČ pomocí nezákonných prostředků, zneužívání moci, mobilizace mas apod. – krize v únoru 1948 a převzetí moci komunisty.

Dříve jednoznačně pozitivní část dějin dostává tragický nádech. Mluví se o „konci svobody“, „zániku demokracie“, „počátku totality“. Hlavními osobnostmi se stávají nekomunističtí politici, nicméně chybí mezi nimi výrazné osobnosti, na něž by mohlo být upozorňováno (což je zřejmě příznačné). Vyzdvihován bývá Ferdinand Peroutka, Hubert Ripka, Petr Zenkl, popř. souhrnně bezejmenní odpůrci komunistů. Edvard Beneš opět sehrává dvojznačnou roli, nyní však víceméně tragickou, vzhledem k vlastní neschopnosti se komunistům postavit. Na druhou stranu se mezi komunisty stále opakují tatáž významná jména, tj.: Klement Gottwald, Václav Nosek, případně i Rudolf Slánský a Valerian Zorin. Opět se používá optika „my“ a „oni“, jen s opačnými znaménky. Významná pozornost je věnována otázce odsunu a to jak jeho „divoké“ fázi, i se všemi negativními událostmi, tak i „řízenému“ vysídlování Němců. V obou případech je kladen důraz na nepřijatelnost této události pro moderní společnost, na nacionalismus, touhu po pomstě a oběti z řad nevinných obyvatel pohraničí.

Celková komplexnost tématu však očividně dělá autorům problém. Nejednoznačnost tzv. třetí republiky se projevuje i v tom, že chybí jasná interpretace událostí. Některá témata bývají zamlčována, především pro jejich složitost, která by komplikovala výklad zaměřený na co nejinteraktivnější přístup. Ve výsledku dochází k výrazným zjednodušením až na hranici pochopitelnosti tématu. Nejspíš proto se autoři často soustředí na jedno možné vysvětlení, zatímco ostatní aspekty vývoje opomíjejí – zřejmě nejčastěji se příčina úspěchu KSČ hledá v neschopnosti demokratů vypořádat se s „nefér“ metodami KSČ, v brutální bezohlednosti komunistů, nebo v omezení demokratického systému již v jeho základním nastavení. Přidává se i vliv SSSR, sovětských poradců apod. Jen málokdo se odvážil upozornit na podíl viny mezi samotnými obyvateli a demokratickými politiky, kteří v mnoha ohledech politiku KSČ podporovali, či nedokázali nabídnout alternativu. Asi nejdůslednější v tomto směru byla nejnovější učebnice vydavatelství Didaktis. Její výhodou je však větší rozsah a vyšší věk studentů, než s jakým počítají ostatní autoři.

5. Literatura

APPLEBAUMOVÁ, Anne: *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944 – 1956*, Praha: Beta-Dobrovský, Plzeň: Ševčík, 2014.

ARBURG, Adrian von: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno: Matice moravská, 2010.

BENEŠ, Edvard: *Odsun Němců: výbor z pamětí a projevů doplněný edičními přílohami*, Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1995.

BENEŠ, Zdeněk a kol.: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848 – 1948*, Praha: Gallery, 2002.

BRENNER, Christianne: *Mezi východem a západem*, Praha: Argo, 2015.

ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno: Cerm, 2005.

GRACOVÁ, Blažena: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*, Ostrava: Ostravská univerzita, 1998 (diplomová práce).

HANZLÍK, František: *Bezpečnostní složky v boji o uchopení moci v českých zemích v letech 1945 – 1948*, Brno: Masarykova univerzita, 1996.

HANZLÍK, František: *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu*, Praha: Prewon, 1997.

HUDECOVÁ, Dagmar: *Jak učitelé využívají a hodnotí učebnice dějepisu. Vyhodnocení průzkumu PC Plzeň provedeného v západních Čechách* In: *Pedagogika* [online], Vol. 51, 2001, str. 327-336 [cit. 10. 1. 2018]. Dostupné z:

<http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=2192&lang=cs>

JANOŠEK, Pavel a kol.: *Přehledné dějiny české literatury 1945 – 1989*, Praha: Academia, 2012.

JIČÍN, Rudolf a kol.: *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV, 1992.

KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV, 2004.

KALOUS, Jan: *Jan Plaček: život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2010.

KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1945 – 1948 (1. a 2. část)*, Praha: SPN, 1991.

KAPLAN, Karel: *Československo v poválečné Evropě*, Praha: Karolinum, 2004.

KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*, Praha: Mladá fronta, 1993.

KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, Brno: Doplněk, 1997.

- KNECHT, Petr – JANÍK, Tomáš: *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*, Brno: Paido, 2008.
- KOCIAN, Jiří: *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří*, Praha: Euroslavica, 2014.
- KOCIAN, Jiří: *Poválečný vývoj v Československu 1945 – 1948*, Praha: SPN, 1991.
- KONEČNÁ, Michaela: *Balkán v osnovách středních škol se zaměřením na dějepis 20. století*, Brno: Masarykova univerzita, 2011 (bakalářská práce).
- KOVÁŘÍČEK, Václav – KOVÁŘIČKOVÁ, Iva: *Vývoj školských soustav v českých zemích*, Olomouc: Univerzita Palackého, 1989.
- MACHALA, Lubomír a kol.: *Panorama české literatury (I.) do roku 1989*, Praha: Knižní klub, 2015.
- MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou*, Praha: Libri, 2002.
- MOULIS, Vladislav: *Podivné spojenectví. K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948*, Praha: Karolinum, 1996.
- O'DOCHARTAIGH, Pól: *Germany since 1945*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004.
- PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*, Praha: Lidové noviny, 2011.
- PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop a kol.: *Od svobody k nesvobodě 1945 – 1956*, Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2011.
- RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie: svědectví přímého účastníka*, Brno: Atlantis, 1995.
- Rok 1945 v českých a evropských dějinách. Sborník referátů z vědecko-osvětové konference Českého svazu bojovníků za svobodu*, Praha: Český svaz bojovníků za svobodu, 2002.
- SERVICE, Robert: *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*, Praha: Argo: Academia, 2009.
- SLÁDEK, Milan: *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848 – 1948*, 2. vydání, Praha: Pragma, 2002.
- STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*, Praha: Academia, 1997.
- ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: *Idea čechoslovakismu v dějepisných učebnicích z období První republiky (1918 – 1938)*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2016 (diplomová práce).
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna (ed.): *Dějiny ve škole – škola v dějinách*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2010.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna: *Stalo se v zemi české... Jak se vyučoval dějepis*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2009.

5.1. Analyzované učebnice

1950 – 1960

DĚDINA, Jan ed.: *Dějepis: učební text pro IV. třídu středních škol*, Praha: SPN, 1950.

DĚDINA, Jan a kol.: *Dějepis: učební text pro 4. třídy středních škol*, Praha: SPN, 1952.

1960 – 1978

BARTOŠEK, Karel – LAŠÁN, Ludovít: *Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*, Praha: SPN, 1963.

HÁNL, J. (ed.): *Dějepis pro 2. ročník střední odborné školy*, Praha: SPN, 1962.

CHARVÁT, Jaroslav a kol.: *Dějepis pro desátý ročník: pokusná učebnice*, Praha: SPN, 1958.

CHARVÁT, Jaroslav: *Světové dějiny: Učebnice pro 1. a 2. ročník středních všeobecně vzdělávacích škol a 1. ročník středních odborných škol*, Praha: SPN, 1967.

TRAPL, Miloslav – ČAPEK, Vratislav: *Dějepis pro devátý ročník základní devítileté školy*, Praha: SPN, 1960.

1978 – 1989

CAMBEL, Samuel a kol.: *Dějepis pro 3. ročník gymnázia*, Praha: SPN, 1987.

ČAPEK, Vratislav a kol.: *Dějepis pro 2. ročník experimentálních středních odborných škol*, Praha: SPN, 1980.

ČAPEK, Vratislav a kol.: *Dějiny 19. a 20. století. Dějepis pro dvouletá a tříletá střední odborná učiliště*, Praha: SPN, 1984.

DOHNAL, Miloň a kol.: *Dějepis: experimentální učebnice pro 8. ročník ZŠ*, Praha: SPN, 1979.

DOHNAL, Miloň: *Dějepis pro 8. ročník základní školy*. 1. díl, Praha: SPN, 1983.

FLOREK, Ondřej a kol.: *Dějepis pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť*, Praha: SPN, 1984.

1989 – 2007

ČAPEK, Vratislav – PÁTEK, Jaroslav: *Dějepis pro střední odborné školy. Základní směry dějinného vývoje*, Praha: Scientia, 2001.

HARNA, Josef – FIŠER, Rudolf: *Dějiny českých zemí II. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, Praha: Fortuna, 1998.

JOŽÁK, Jiří: *Dějepis. Nová doba. 4. díl. Československo a svět 1945 – 1989*, Praha: SPL – Práce, Albra, 1995.

KOČIAN, Jan: *Lidé v dějinách. Období 1945 – 1989*, Praha: Fortuna, 1989.

KUKLÍK, Jan – KOCIAN, Jiří: *Dějepis pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia. Nejnovější dějiny*, Praha: SPN, 1999.

KUKLÍK, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, Praha: SPN, 2002.

KUKLÍK, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dějiny 20. století*, Praha: SPL – Práce, 1995.

KVAČEK, Robert: *České dějiny II*, Praha: SPL – Práce, Albra, 2002.

OLIVOVÁ, Věra: *Dějiny nové doby 1850 – 1993*, Praha: Scientia, 1995.

PARKAN, František: *Dějepis pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia. Nejnovější dějiny. Pracovní sešit*, Praha: SPN, 2002.

2007 – současnost

ČAPKA, František: *Dějepis. Novověk, moderní dějiny*, 6. vydání, Brno: Nová škola, 2016.

ČORNEJ, Petr a kol.: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, 3. rozšířené vydání, Praha: SPN, 2016.

Moderní dějiny pro střední školy. Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století, Praha: Didaktis, 2014.

Moderní dějiny pro střední školy. Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století. Pracovní sešit, Praha: Didaktis, 2014.

PARKAN, František a kol.: *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, 2. upravené vydání, Plzeň: Fraus, 2017.

PARKAN, František a kol.: *Dějepis 9. Pracovní sešit pro základní školy a víceletá gymnázia*, 2. upravené vydání, Plzeň: Fraus, 2017.

VÁLKOVÁ, Veronika: *Dějepis 9 pro základní školy. Nejnovější dějiny*, 2. upravené vydání, Praha: SPN, 2016.

5.2. Prameny

DOHNAL, Miloň: *Metodický list k vyučování dějepisu v 9. ročníku základní devítileté školy*, Praha: SPN, 1971.

Klíčové kompetence na gymnáziu [online], Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007 [cit. 21. 2. 2019]. Dostupné z:

<http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/klicove-kompetence>

Klíčové kompetence v základním vzdělávání [online], Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007 [cit. 21. 2. 2019]. Dostupné z:

<http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/klicove-kompetence>

Národní program rozvoje vzdělávání v České republice [online], Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2001 [cit. 12. 1. 2019]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rv>

NEJEDLÝ, Zdeněk: *Ideová výchova na střední škole. Osnovy z občanské nauky, dějepisu a literární výchovy*, Praha: Státní nakladatelství, 1949.

SCHÜCKOVÁ, Ladislava: *Komunistická výchova v dějepisném vyučování na střední škole*, Praha, 1964.

Zpráva o vývoji českého školství od listopadu 1989 [online], Národní ústav pro vzdělávání, 2009 [cit. 11. 1. 2018]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rv>

Vláda Klementa Gottwalda I. (02. 07. 1946 – 25. 02. 1948): Programové prohlášení vlády [online], Vláda České republiky [cit. 8. 8. 2018]. Dostupné z:

<https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/ppv-1946-1948-gottwald1.pdf>

Vláda Klementa Gottwalda I. (02. 07. 1946 – 25. 02. 1948): Přehled členů vlády [online], Vláda České republiky [cit. 8. 8. 2018]. Dostupné z:

<https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/prehled-ministru-24681/>

5.3. Internetové zdroje

Časopis Pedagogika: www.pages.pedf.cuni.cz/pedagogika

I-učebnice vydavatelství Fraus: www.fraus.cz

Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy: www.msmt.cz

Národní ústav pro vzdělávání: www.nuv.cz

Vláda České republiky: www.vlada.cz